

Anmeldelser

H. V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland.

En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene. 384 s. Odense Universitetsforlag, 1974.

Med bogen »Plattysk i Sønderjylland« har Hans Valdemar Gregersen leveret et stort og vægtigt bidrag til et centralt spørgsmål i Sønderjyllands historie: Hvorfor kom i 1920, – da befolkningen selv fik et ord med i laget, – grænsen til at gå langs Skelbæklinjen?

Bogen blev den 13. december 1974 med megen ære forsvaret for doktorgraden ved Odense Universitet. Det følgende er i udvidet og omarbejdet skikkelse den opposition, som undertegnede fremførte ved den pågældende lejlighed.

Først en kort karakteristik af bogens indhold. Den falder i to dele. Første del går til 1440 og kaldes »Sønderjylland fra Ejder og Levensau til Kongeå og Kolding fjord«. Anden del fra 1440 til ca. 1600 har titlen »Sønderjylland fra Skelbæk og Flensborg fjord til Kongeå og Kolding fjord«.

Første del omfatter 4 store afsnit, og afsnittene er opdelt i kapitler. Hvert afsnit indledes med et kort overblik over den politiske udvikling, således som den i store træk er velkendt. Det er praktisk for læseren, dog ikke ret spændende. Men sidst i 3. afsnit begynder bogen for alvor at blive interessant. Vi får her en grundig redegørelse for den fortyskning, der kom med den holstenske adels indvandring og med omdannelsen af den kirkelige administration i Slesvig bispedømme fra dansk til tysk i årene efter 1325. Tesen kan i korthed karakteriseres på den måde, at fortyskningen af domkapitlet i Slesvig, hvor i al fald efter reglerne alle stiftets vordende præster med en bestemt undtagelse, skulle studere i to år, havde til følge, at alle præster i domkapitlets embedsområde fra det 14. århundredes midte fik plattysk som første kultursprog ved siden af latinen; man må regne med, at det danske sprog tidligere har indtaget denne plads. Gregersen lægger vægt på betydningen af det dannelsessprog eller skriftsprog, der blev brugt ved siden af latinen, ikke så meget på

folkesproget. Domkapitlet i Slesvig dækkede dog ikke hele Sønderjylland; Ribe stift omfattede den nordvestlige del af hertugdømmet, medens øen Als ÷ Sønderborg hørte under Odense stift. I Ribe og Odense var dansk det naturlige kultursprog ved siden af det latinske. Ganske særlig må domkapitlet i Ribe have haft betydning for hævdelsen og udbredelsen af det middelalderlige danske skriftsprog i det nordvestlige Slesvig.

Den særlige og meget betydningsfulde undtagelse fra den almindelige regel om præsternes uddannelse i stiftsbyerne gjaldt for det nordøstligste provsti, det såkaldte Barved syssel provsti, som havde sit centrum i Haderslev. Præsterne fra Barved syssel provsti blev uddannet ved det såkaldte kollegiatkapitel i Haderslev, hvor dansk var det første kultursprog ved siden af latin, men dog således, at den sproglige status efterhånden blev truet. Hele den del af det nuværende Nordslesvig, der ligger nord for en linje fra Genner fjord over Ravsted til syd om Tønder og Højer (dog Tønder by undtaget), var i senmiddelalderen i kraft heraf en del af den danske kulturprovins. Det ejendommelige er imidlertid, at også i den del af det slesvigske domkapitels embedsområde, der lå mellem denne grænselinje fra Genner mod sydvest til den linje, som forfatteren mener stort set svarer til den nuværende grænse, beholdt i senmiddelalderen det danske sprog ved siden af det latinske en plads inden for kirken, dog her meget hårdt truet og i klar tilbagegang efter 1435, da holstenerne definitivt satte sig fast i Sønderjylland.

Syd for den nuværende grænse, hvor dansk var folkesprog, fik det plattslesvig sprog i løbet af det 14. og 15. århundrede en stadig stærkere stilling, men den danske dialekt var endnu alment udbredt. Gregersen tillægger det stor betydning, at Nordslesvig på grund af de politiske forhold var skilt fra Sydslesvig i årene fra ca. 1325 til 1375, og at Sønderjylland under Margrethe I's og Erik af Pommerns kamp 1404–1431 i realiteten var delt mellem kongemagten og de holstenske grever. Med rette fremhæver forfatteren det skelsættende i Flensborgs fald i 1431, da de holstenske grever erobrede byen fra Erik af Pommeren. Han sammenfatter sin opfattelse i følgende sætning: »I lange perioder helt tilbage fra tiden omkring 1350 bestod der langs linjen fra Tønder til Flensborg et skel, som også fik konsekvenser for den sproglige dragt, man iførte sig, når man sagde farvel til dialekten«. (s. 301).

Gregersens fortjeneste ligger deri, at han foruden grundigt at undersøge forholdene i provstiet Barved syssel under de skiftende politiske konjunkturer også omhyggeligt har studeret området syd derfor indtil den nuværende grænse. Ganske særlig skal jeg fremhæve hans skildring af det haderslevske kollegiatkapitels vilkår i første halvdel af det 15. århundrede som et fint stykke forskningsarbejde. Ombygningen af kirken i Haderslev i årene 1420–1440 sættes ind i en politisk

sammenhæng, idet man forstår, at den skulle være domkirke i et særligt nordslesvigsk bispedømme, der var ved at opstå, medens Erik af Pommern havde det faktiske herredømme i denne del af hertugdømmet. Den ledende i kollegiatkapitlet i Haderslev var kantoren; hans navn var i denne periode Tue Petersen, og han har sammen med kanniken Niels Ulfen stræbt efter at gøre kollegiatkapitlet helt uafhængig af biskoppen i Slesvig. I tidens dokumenter omtales Vor Frue Kirke i Haderslev som »domkirke«. I 1420'erne administreres i kirkelig henseende den del af Sønderjylland, som kongen rådede over, dvs. det meste af Nordslesvig inklusive Flensborg og omegn af Niels Ulfen fra Haderslev og den flensborgske præst Peter Riggelsen. I årtiet forud havde ærkedegnen Erik Dosenrode varetaget kongens interesser på det kirkelige felt. Han var medlem af domkapitlet i Slesvig, men på grund af sin venlige holdning til kongen isoleret i forhold til de andre kanniker.

Gregersen fremhæver (s. 291), at det sydslesvigske område stort set har været under plattysk administration siden 1325, hvorimod sognene nord for linjen Flensborg-Tønder først definitivt kom under tilsvarende kår henholdsvis i 1435 og 1440, dog med et forbehold for tiden 1375–1404, da de holstenske grever rådede i hele Sønderjylland. Den kirkelige grænse i Sønderjylland, som kan erkendes i 1420'erne, blev udjævnet i 1440, men den må have haft visse blivende virkninger; den lod sig ikke udslette, da en stærk plattysk bølge i 1440'erne atter skyllede hen over Nordslesvig.

Dr. Gregersen lægger meget vægt på at vise, i hvor høj grad det danske sprog blev truet, især i det område, der ligger mellem en nordlig linje Genner fjord og Højer og den nuværende grænse som den sydlige linje. Der er her mange vidnesbyrd om anvendelse af plattysk sprog i sognevidner og inskriptioner og kun få danske sidestykker.

I senmiddelalderen var den ejendommelige situation således blevet grundfæstet, at den danske sønderjyske befolkning inden for dette område – Slogs, Rise, Lundtofte og Nybøl herreder samt købstæderne Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder – benyttede et fremmed sprog, et andet fælles sprog som sit kultursprog, men det skal straks tilføjes, at kun en begrænset del af befolkningen beherskede dette fremmede sprog. Der findes også danskskrevne sognevidner fra disse egne, og disse fortæller, at der her stadig fandtes præster og andre skrivekyndige, der var i stand til at formulere en tekst på det danske kultursprog, men alt i alt var udviklingen ved middelalderens slutning i skred til fordel for en anvendelse af plattysk, som det sprog man brugte, når man skulle ud over dialekten. På den baggrund fremtræder den forandring, der skete ved reformationen, snarere som et skridt til fordel for dansk sprog end det modsatte. Dr. Gregersen udtrykker det således: »Det var reformatorerne,

der med deres krav om modersmålets plads i forkyndelsen lagde grunden til en anden sproglig-kulturel situation inden for kirkelivet, og den skulle blive af afgørende betydning for Nordslesvigs folkelige og nationale udvikling« (s. 240). Medens man hidtil har tillagt reformationen stor betydning for det tyske kirkesprogs fæstnelse i Sønderjylland, fordi den reformatorets bevægelse kom syd fra i tysk sprogdragt, fremhæver dr. Gregersen, at den afgørende forskydning til fordel for det plattyske sprog allerede havde fundet sted i senmiddelalderen.

Dr. Gregersen drager et skarpt skel mellem Nord- og Sydslesvig, idet han hævder, at de sprogligt kulturelle afvigelser mellem de to dele af Slesvig allerede på reformationstiden har været så iøjnefaldende, at reformationsværkets mænd ikke har kunnet undgå at lægge mærke til det. – Som det plattyske sprog i de sydslesvigske sogne forlængst havde vundet en plads som det selvfølkelige kultursprog for en befolkning, der i daglig tale benyttede sig af dansk-sønderjyske eller frisiske dialekter, var det også en uomstødelig kendsgerning, at den sønderjysktalende befolkning i Nordslesvig alt i alt havde bevaret en ubrudt naturlig tilknytning til det danske kultursprog. Ligesom i købstæderne overtog reformatorerne også i landdistrikterne den sprogligt kulturelle situation som en art kulturarv, som der ud fra den tids tankegang ikke var grund til at søge ændret. (s. 292). Sådan kan man i store træk gengive bogens indhold.

Tesen om, at forudsætningerne for den kirkelige sprogrænse, som den udviklede sig indtil 1850, blev lagt omkring 1350 og yderligere understreget i perioden 1410–30, har meget for sig, men den er ikke problemfri, når man tager kilderne nærmere i øjesyn, som det skal gøres i det følgende.

Vanskelighederne består dels deri, at man kun i meget store træk kan udtale sig om de grænselinjer, der gjorde sig gældende i det 14. og 15. århundrede, og dels deri, at dr. Gregersen har begrænset anden del af bogen fra 1440 til ca. 1600 til det nuværende Nordslesvig, tilmed med et ordvalg, der kan misforstås. Titlen på anden del af bogen lyder: »Sønderjylland fra Skelbæk og Flensborg fjord til Kongeå og Kolding fjord«. Man må beklage denne titel, fordi den kan opfattes, som om Sønderjylland fra 1440 har været identisk med Nordslesvig. Det måtte retteligt hedde den del af Sønderjylland, der ligger mellem Skelbæk og Flensborg fjord og Kongeåen og Kolding fjord. På kortet s. 393 er den nuværende grænse trukket op med skarphed, og nord for denne grænse er angivet den middelalderlige kirkelige inddeling, medens Sydslesvig står som et hvidt ingenmandsland. Den nuværende grænse af 1920 er på mange måder i bogen foruddiskonteret. Der tales mange steder, men vagt, om linjen Flensborg-Tønder, og den nordslesvigske del af domkapitlets område er skarpt afskåret fra den sydlige del. Efter anmelderens opfattelse, kan man ikke uden videre

afskære disse to områder fra hinanden. I stedet for at tilbageprojicere grænsen af 1920 måtte den rette fremgangsmåde være at undersøge de middelalderlige inddelingskriterier og derefter ud fra dem at lede efter en forklaring på, hvorfor kirkesproggrænsen nu engang kom til at gå sådan, som den faktisk gik. Der findes på kortet s. 180 en udmærket hjælp til at forstå de middelalderlige forhold. Her ses den gamle inddeling af Slesvig stift i provstier. Det område, mellem linjen Genner-Højer og den nuværende grænse, som i bogen kaldes det slesvigske domkapitels embedsområde i Nordslesvig, nærmer sig meget stærkt til at være identisk med det middelalderlige provsti Ellum syssel. Der er to undtagelser, Bov sogn hører med til ærkekiakonatet, der i store træk omfattede Angel; men Bov sogn ligger nu nord for grænsen. Den anden undtagelse er Kær herred, som nu ligger syd for grænsen. Det bliver derfor et centralt problem, om Ellum syssel har haft en særstilling i forhold til de andre provstier under domkapitlet, og yderligere må man rejse spørgsmålet: hvorfor fik Kær herred en anden skæbne end de øvrige herreder i Ellum syssel provsti.

Det kan være praktisk lige at ridse den kirkelige inddeling op. Slesvig stift omfattede dele af de gamle sønderjyske sysler Barved og Ellum samt hele det gamle Isted syssel og det såkaldte Utland. Hvert af syslerne blev kernen i et provsti. Isted syssel provsti blev ledet af domkapitlets ærkekiakon og kaldtes derfor ærkekiakonatet og omfattede som nævnt fortrinsvis Angel; den allersyddligste del af hertugdømmet dannede »Det store provsti«. På vestkysten fandtes tre små frisiske provstier Vidå, Strand og Ejdersted; de lå i det såkaldte frisiske Utland, som oprindeligt hørte til kongeriget Danmark, ikke hertugdømmet Slesvig. Ellum syssel provsti var det fattigste af de slesvigske provstier. I 1322 nævnes en særlig provst for Ellum syssel for sidste gang; provstiet mistede i den følgende periode selvstændigheden og blev mærkeligt nok lagt sammen med det allersyddligste provsti, det store provsti, præpositura major. Mellem 1322 og 1352, da sammenlægningen mellem Ellum syssel provsti og det store provsti fremtræder som en kendsgerning, findes ingen efterretninger. I denne periode må sammenlægningen altså være sket. Tyngdepunktet i domprovstens embede lå i Slesvig by, der tidligt blev fortysket, og i den sydlige del af hertugdømmet, hvortil foruden den oprindeligt tysk befolkede del også hørte Svansen, Arens herred og de to Gøsherreder øst for Husum. Domprovsten blev meget benyttet i fyrsternes administration og i deres diplomati, men i det 14. århundrede har han nok selv lejlighedsvis deltaget i visitatser. Han kunne også overdrage opgaverne til en anden. Alle provster boede i Slesvig og dannede kernen i domkapitlet; det var dem, der havde den umiddelbare kontakt til præster og menigheder. Vi kan regne med, at fra ca. 1330 har domprovsten haft et embedsområde, der lå halv-måneformet uden om det af ærkekiakonen ledende provsti, det gamle

De gamle stiftsgræns. Kortet findes side 180 hos Gregersen.

Isted syssel provsti. (Her må det lige indskydes, at ordet ærkedegn internationalt set er betegnelsen på det, der i Slesvig stift kaldes en provst. Derfor er det ikke noget underligt i, som forfatteren mener, at Nils Gerhardsen i 1331 kaldes ærkedegn i Vidå provsti (s. 90), eller at Hermann v. d. Mölen i 1343 kaldes ærkediakon i Barved syssel provsti (s. 91).) Folketsproget i ærkediakonatet var, bortset fra den blandede by, dansk. Stiller man Ellum syssel provsti over for ærkediakonatet, hvor forholdene i al fald i teorien var de samme, så vil man konstatere, at den nationale udvikling blev vidt forskellig. I stedet for at tale om forholdene i området mellem en grænse fra Genner over Ravsted til Højer og den nuværende grænse eller linjen Flensborg-Tønder, ville det være korrekt at undersøge forholdene i Ellum syssel i forhold til naboprovstierne. I forhold til Barved syssel måtte man søge en forklaring på det sproglige fællesskab, der kom til at præge de to provstier, i forhold til ærkediakonatet måtte man undersøge, hvorfor udviklingen her blev anderledes, selvom de oprindelige sproglige forudsætninger var omtrent identiske, og i forhold til Vidå syssel måtte man efterprøve det sproglige skel mellem det danske og det frisiske sprogområde, og dernæst måtte man gå nærmere ind på de forhold, der var følgen af, at Ellum syssel provsti blev lagt sammen med det store provsti, og endelig er der spørgsmålet, hvorfor Kær herred fik en anden udvikling end de øvrige herreder i provstiet.

Årsagen til, at Barved syssel og Ellum syssel fik en parallel sproglig udvikling, søger som ovenfor nævnt dr. Gregersen i den politiske situation i midten af det 14. århundrede og i den første tredjedel af det 15. århundrede. Det synes ret klart, at der fra 1344 til 1375 har gået et skel mellem det nordslesvigske område, som blev administreret af hertug Valdemar og det sydslesvigske område, der blev administreret af de holstenske grever. Grænsen har formentlig gået fra Kruså til Soholm å, men dr. Gregersen mener, at den er gået nordligere, således at Kær herred har ligget syd for den. Til støtte for denne antagelse kan anføres et privilegiebrev fra 1354 for Tønder, hvori de herreder nævnes, der skulle søge marked i Tønder, blandt dem er Kær herred ikke nævnt. Men det kan hænge sammen med, at flækken Læk har haft visse rettigheder. I marts 1326 nævnes Læk i Danmarks Riges Breve som et eget fogderi, ved siden af fogderiet Flensborg og fogderiet Tønder. Da Valdemar Atterdag i 1344 havde angrebet friserne syd for Tønder, blev angrebet foretaget i fællesskab med hertug Valdemar af Sønderjylland, og da friserne var slået ved Langstoft, lovede beboerne i Bøking herred 8. aug. 1344 kongen huldskab og troskab og opgav krav mod hertug Valdemar og mod indbyggerne i Kær herred (DRB). Dette afkald ville være meningsløst, hvis de holstenske grever var i besiddelse af Kær herred. Dokumentet beviser følgelig, at Kær herred hørte med til hertug Valdemars

del. Der er næppe tvivl om, at denne deling mellem et Nord- og Sydslesvig også har haft sproglig betydning specielt med hensyn til administrationen, men der er intet, der tyder på, at delingen har spillet nogen rolle i kirkelig henseende. Grev Gert (den kullede greve) forsøgte i 1330'erne – uden held – at få kontrol med, hvem der skulle være biskop i Slesvig. Men domkapitlets hverdag har næppe været berørt af dette forsøg. Det har derimod været præget af en fortyssningsbølge i den forstand, at tyskfødte mænd afløste de danskfødte som kanniker. Denne udvikling har dr. Gregersen belyst ved en gennemgang af navnene på alle kanniker fra perioden 1325–1350. Han mener alene af navnene at kunne se, at det tyske element blev dominerende. Det er sikkert rigtigt nok, men alligevel ville det have været rimeligt, om der var foretaget en lidt nøjere analyse, og dette ganske særligt med hensyn til de skiftende domprovster; for det er i denne periode Ellum syssel provsti lægges sammen med det store provsti. Det store provsti havde som ovenfor nævnt sit tyngdepunkt i det oprindeligt tysk befolkede sydligste Slesvig og i den tidligt fortysskede Slesvig by. Administrationen af det rent danskstalende nordslesvigske provsti Ellum syssel sammen med det overvejende tyskprægede store provsti i det sydligste Slesvig måtte give baggrund for, at der blev taget særlige sproglige hensyn i den nordlige del af domprovstens embedsområde. Mens der var temmelig ensartede forhold i Barved syssel, Ellum syssel og Isted syssel provstier, var der stor forskel på forholdene i Ellum syssel sammenlignet med det store provsti. Kilderne er sparsomme, men lidt kan dog fremdrages. Under domprovst Karl, der nævnes 1309 og måske også i 1320, var de to provstier endnu adskilt. Der er derefter en lakune i provsterækken. 1332 nævnes som kannik Claus Sehested, og han blev domprovst i 1343 og virkede til 1350. Under hans periode må man regne med, at sammenlægningen er fuldført. Navnet Claus Sehested er tysk; men inden han kom til Slesvig, havde han været kannik i Ribe, han deltog i 1345 i kirkemødet for Lunds ærkestift i Helsingborg, han har således efter al sandsynlighed kunnet dansk. Til mødet i Helsingborg kom bispem af Slesvig ikke selv; det var på dette tidspunkt en tysker, Henrik Warendorp, men Slesvig stifts tilhørsforhold til den danske kirkeprovins blev stadig markeret, også i en periode, da de holstenske grever havde det faktiske herredømme i Slesvig by og i hele Sydslesvig.

Henrik Warendorps efterfølger som biskop var Niels Brun, han var sandsynligvis af dansk oprindelse, han deltog personligt i kirke-møderne i ærkestiftet Lund, og ligeledes var han med i danehofferne. Det tyder på, at han har kunnet sproget. Man kunne fristes til at tro, at han netop har villet betone Slesvig bispestols forbindelse til den danske kirkeprovins som modvægt mod det pres, de holstenske grever som verdslige magthavere kunne udøve.

Claus Sehesteds efterfølger som domprovst fra 1350 var Otto v. d. Wisch. Han var utvivlsomt af tysk oprindelse, men hans efterfølger Ekkehard Reventlow, der blev domprovst i 1357, var trods navnet ikke uden en dansk baggrund. Indtil 1350 havde han været provst på Ærø og Tåsinge under Odense stift, men han må have sat pris på det mere tysksprogede milieu i Slesvig; for han byttede i 1350 embedet på Ærø og Tåsinge bort til Niels Gerhardsen, der i 1331 nævnes som provst i Vidå provsti, og som var avanceret til kantor i Slesvig i 1350. Niels Gerhardsen har altså foretrukket det sydfynske øhav for Sliens bredder. De nævnte eksempler tyder på, at unge fra Ellum syssel, der søgte uddannelse i Slesvig, i en overgangsperiode har haft mulighed for blandt kannikerne at træffe folk, der kunne tale med dem i deres modersmål. Eksemplerne viser også den stærke rotation mellem de gejstlige embedsindehavere i den store fælles kirke. Den plattyske bølge ved domkapitlet i Slesvig var dog i stadig stigen, men hvad angik den særstilling, som Ellum syssel havde i forhold til det store provsti, er der næppe sket nogen ændring, og man tør vove den hypotese, at netop sammenlægningen har været med til at skabe en sondring mellem domprovstens nordlige og sydlige embedsområde.

I året 1375, inden kong Valdemar Atterdag døde, havde han fået udnævnt den tyskfødte Johannes Skondelef til biskop i Slesvig. Trods sin tyske herkomst forblev Johs. Skondelef den danske kongemagt tro gennem et langt liv. I perioden 1375–1404 kunne han ikke udrette ret meget for det danske kongehus, men under dronning Margrethes forsøg på at sætte sig fast i Sønderjylland, blev han hendes trofaste støtte. Under Johannes Skondelef begynder politiseringen af de kirkelige faktorer i Slesvig. Domkapitlets flertal støttede tydeligt nok, som dr. Gregersen gør opmærksom på, holstenerne. Konflikten mellem den danske kongemagt og holstenerne varede under mange omskiftelser fra 1404 til 1431, da Flensborg gik tabt. Ved freden i 1435 beholdt Erik af Pommern Haderslev amt, i 1439 rejste han fra riget, og holstenerne nåede frem til Kongeåen.

Det er dr. Gregersens tese, at Nordslesvig i en del af denne periode blev en egen kulturprovins med egen kirkelig forvaltning, og han antyder, at sydgrænsen for denne kulturprovins med visse forbehold svarede til den, der var gældende i tiden 1344–75. Der er ingen tvivl om, at Haderslev amt næsten uafbrudt indtil 1435 var i kongemagtens besiddelse, ejheller at kongemagten indtil ca. 1430 sad fast i Flensborg og omegn, men ellers er billedet broget, og det havde nok været rigtigt af forfatteren at gå mere i detaljer, hvad den faktiske magtudøvelse angik. Det hører således med i billedet, at holstenerne kunne hævde sig på Sønderborg slot gennem hele perioden, og at det tyske administrationssprog fik bredt fodfæste i byen. Det har for kampene om Flensborg været en alvorlig trussel, at Sønderborg stod til fjendens rådighed. Det er også rimeligt at anføre, at Äbenrå med

Brundlund slot blev erobret af holstenerne i 1428, altså relativt tidligt. Men ganske særlig er der grund til at fremhæve, at de danske kun havde Tønder fra 1411 til 1417; derefter blev borgen generobret af holstenerne, og den var derefter ikke til at vriste ud af deres besiddelse.

Når holstenerne fra 1417 sad fast i sadlen i Tønder, er det vanskeligt at acceptere dr. Gregersens redegørelse for komplikationerne i forbindelse med besættelsen af embedet som provst i Vidå provsti i 1420'erne. (s. 155–56). Det siges her, at dette provsti lå i overgangsbæltet mellem kong Eriks og de holstenske hersers del af Sønderjylland. Dette kan som vist kun gælde årene 1411–17. Det er naturligt, at kongemagten stod bag, da Andreas Jacobsen i 1415 blev provst i Vidå provsti. Han resignerede i 1423 for at blive sognepræst i Broager. På den tid havde holstenerne i politisk henseende klart fået overtaget herude. Resignationen kan muligvis skyldes dette; men den følgende dobbeltbesættelse med Palle Då og Heinrich Piltz behøver ikke nødvendigvis, som dr. Gregersen mener, at afspejle politiske modsætninger. Dobbeltbesættelse af embeder er forekommet mange gange. Vi har ingen vidnesbyrd om, at kanniken Palle Då var Erik af Pommerns mand, vi ved kun, at han var kannik i Ribe og af sønderjysk adel, og at han først fik embedet, da Erik af Pommerns stilling i Vestslesvig var svækket, og at han blev siddende i embedet efter kongens definitive nederlag. Vidå provstis sproglige situation blev ikke ændret i denne periode. Palle Då overdrog i 1439 en gård i Ullerup til biskop Claus Wulf, men det behøver ikke, som påstået, at betyde, at han af politiske grunde har købt biskoppens velvilje, i al fald ikke af nationalpolitiske grunde. Der behøver ikke at have været en modsætning mellem biskop Claus Wulf og Palle Då. Claus Wulf var nok hertug Adolfs mand, men han var også den mand, der 1460 var mest ivrig for at få valgt Christian I til hertug af Slesvig og greve af Holsten for ved en personalunion af få den gamle strid ud af verden.

I almindelighed kan man sige, at det bispedømme, der var ved at udkrystallisere sig med Haderslev som centrum, næppe kan have udøvet nogen større indflydelse i herrederne nærmest Tønder, og det er måske forklaringen på forskellen i udviklingen mellem den østlige del af Ellum syssel og den vestlige. I den vestlige del har forbindelsen til det nu næsten helt fortyskede domkapitel i Slesvig været opretholdt. På østkysten har indflydelsen fra Haderslev også nået til det nordlige Angel. I ærkediakonen, Erhard Dozenrade, havde Erik af Pommern i sin regeringstids første år en støtte; han var, som fremhævet af dr. Gregersen, en slags vicebiskop for det danskbeherskede område. Fra den østlige del af Ellum syssel og fra den nordlige del af ærkediakonatet har unge, der ønskede en præsteuddannelse, kunnet søge til Haderslev, i al fald indtil 1428–30. Alt tyder på, at den

gamle tingenes tilstand fortsatte i den vestlige del, men til den gamle tingenes tilstand hørte også en vis plads for det danske sprog i kirkerne, men ikke i administrationen, og i aftagende grad i retsudøvelsen.

Ved denne efterprøvelse af dr. Gregersens tese bekræftes den grundtanke, at de politiske forhold i den første tredjedel af det 15. århundrede har spillet en afgørende rolle for den kirkelige udvikling i Sønderjylland, men en grænselinje langs den nuværende grænse er ikke at spore, skellet gik mod øst længere sydpå, og mod vest længere nordpå, og netop heri kan man søge forklaring på forskelle inden for Ellum syssel provsti.

I 1440 indførtes i kirkelig henseende den gamle ordning. Bispen i Slesvig fik igen hånd i hanke med Barved syssel provsti. På det tidspunkt var Claus Wulf biskop i Slesvig. Alt, hvad vi ved om ham, tyder på, at han var en klog og moderat mand. Han oprettede i 1442 et nyt præsteembede i Haderslev med den opgave at prædike for folket på modersmålet, altså på dansk, men i 1465 oprettede han også et særligt lektorat ved Vor Frue Kirke, hvis indehaver prædikede på plattysk; det sidstnævnte embede blev det fornemste af de to. Det var denne linje, der fortsattes efter reformationen, da det plattyske sprog fik førstepladsen ved gudstjenesterne i Haderslev. Dette er udmærket beskrevet af dr. Gregersen. Han har tillige foretaget en gennemgang af kollegiatkapitlets sammensætning og klart vist, at det tyske element var i vækst. Det er rigtigt at sætte skel ved året 1440, men den af forfatteren givne motivering for at indskrænke emnet fra at omfatte hele Sønderjylland til kun at behandle Nordslesvig er meget svag, og der anvendes i den forbindelse nogle udtryk af slesvig-holstensk observans, som hører en langt senere tid til.

Det er rigtigt, at der fra 1440–1459 under hertug Adolf var ved at udvikle sig en særlig slesvig-holstensk stat, men man kan næppe kalde den en europæisk territorialstat, og ingen talte dengang om en »kongehertug«. I 1460 tiltog ridderskabet sig en politisk magt, som der ikke var hjemmel for i den tyske statsret, idet ridderskabet valgte Christian I af Danmark til hertug af Slesvig og greve af Holsten, ikke som konge af Danmark, men for den gunst, de havde til hans person. Dr. Gregersen har på udmærket måde skildret den magtforøgelse, som ridderskabet havde opnået under de schauenborgske grevers kamp for Sønderjylland. Ved at sætte et skarpt skel ved året 1440 fortøner skellet i 1460 sig i nogen grad. Den personalunion, der i 1460 dannedes mellem Danmark og hertugdømmerne, tillægger dr. Gregersen ikke stor betydning for sit emne. S. 187 læser man om tiden efter 1440, at der ikke mere er grund til at følge den politiske udvikling i dens hovedtræk, thi den var fra nu af afklaret med hensyn til den kulturelle situation. Det er i den forstand rigtigt, at den tyske dominans i hertugdømmernes overordnede administration var en

kendsgerning fra 1440 til 1850, men det må samtidig betones, at det forhold, at den danske konge igen i 1460 fik indflydelse i Sønderjylland, på lang sigt fik betydning også for den kulturelle situation. Hvis udviklingen var fortsat, som den var igang i perioden 1440–1460, havde danskheden ej heller i Nord-slesvig haft en chance. Der skete under Christian få forandringer i forhold til hertug Adolfs tid, men de gentagne delinger først i 1490 og siden i 1544 kom til at spille en rolle, fordi en forskel mellem den kongelige del og den hertugelige del mere og mere gjorde sig gældende. Disse politiske dispositioner tillægger dr. Gregersen ringe betydning: »Ingen af delingerne satte et skel ved Ejderen, og ingen af dem medførte en ændring af den kulturelle situation, der var skabt inden Adolf VIII«. (s. 200).

Disse udsagn er for kategoriske. Det er rigtigt, at Christian I var herre over begge områder uden på nogen måde at foretrække det ene for det andet, men selv under Christian I kan det dog ses, at der også knyttedes kulturelle kontakter mellem Sønderjylland og Danmark, som havde været utænkelige, hvis han ikke havde været både konge af Danmark og hertug af Slesvig. Det drejer sig om forbindelsen mellem Mårkær kloster i Angel og Præstø på Sjælland. Klosteret i Mårkær var et Antonitterkloster, det eneste i Danmark, det havde en del besiddelser i Sønderjylland, men dertil kom i 1470 som en gave fra Christian I Vor Frue Kirke i Præstø med præstegård og præstembede; biskoppen i Roskilde havde givet sit samtykke til denne gave. I Præstø blev indrettet et datterkloster, der fik de første munke fra Mårkær. Forbindelsen mellem klostrene blev meget livlig. De delte indsamlingsindtægterne mellem sig, således at gaver fra Sjælland og Skåne gik til Præstø, medens de fra Jylland og Fyn gik til Mårkær. På reformationstiden blev munkenes indsamlingsaktivitet stærkt kritiseret; i Nørrejylland var Ålborg centret derfor, som det fremgår af historien om Peder smed og Asser bonde, hvori munkene bliver stærkt kritiserede. (A. D. Jørgensen: Mårkær kloster i Angel. Sjø. Årb. 1894).

Dette er kun et enkelt eksempel, og med reformationen ophørte forbindelsen mellem Mårkær og Præstø; men mere markeret blev den danske kongemagts stilling i forhold til Sønderjylland efter delingerne, hvor de kongelige dele fik en væsentlig nærmere tilknytning til Danmark end de hertugelige. Det ses især efter delingen i 1544, men også delingen i 1490 mellem kong Hans og hertug Frederik fik kulturelle konsekvenser. Det er igen klostrenes forhold, der her er oplysende. Denne gang franciskanernes. Der fandtes i Sønderjylland fra det 13. århundrede sådanne klostre i Tønder, Flensborg og Slesvig, i 1494 kom dertil klosteret i Husum. Franciskanerklostrene var samlede i provinsen Dacia, der omfattede hele Skandinavien; provinsen var inddelt i kustodier, og de sønderjyske klostre hørte sammen med klostrene i Ribe og Kolding under kustodiet Ribe, der

var oprettet ca. 1290; kustoden kunne dog godt bo i en anden by, f. eks. i Flensborg. Omkring 1500 blev også klostret i Kiel lagt under kustodiet Ribe. Inden for franciskanerordenen rasede i det 15. århundrede en strid mellem »konventualer« og »observanter«. De sidstnævnte ønskede en dybtgående reform af klostrene. Konventualerens klostre stod under en generalminister, observanternes under en generalvikar. Den danske konge støttede observanterne, og i de første årtier efter 1490 samarbejdede kong Hans og hertug Frederik om reformen. (J. Lindbæk: De danske franciskaner klostre, 1914 s. 97). I 1495 blev observansen gennemført i Flensborg, reformen forløb fredeligt, de gamle munke, der var konventualer, måtte selv vælge, om de ville rejse eller blive og i så fald leve efter observansens regler. De nye »observanter«, som kom til Flensborg, var danske. De gamle »konventualer«, som drog bort, var tyske.

Omdannelsen blev overvåget af Antonius Ræffelt, gardian i Nimwegen og kommissær for ordenes generalvikar, og denne gav kong Hans det løfte, at der ikke skulle indtages fremmede munke i klostret uden kongens vidende og vilje (sstds. s. 114 ff).

Det var bl. a. tiggermunkenes opgave at prædike, og medens det senmiddelalderlige prædikensprog i Flensborg har været plattysk, har de nye munke utvivlsomt prædiket dansk i byen og omegnen. Traditionen for dansk prædiken i Flensborg kan meget vel gå tilbage til denne reform, ligesom den sporadiske anvendelse af dansk i gudstjenesterne i de nordangelske kirker efter reformationen kan have sit udspring her. For Nordangels vedkommende må man dog også henviser til forholdene under Erik af Pommern, da forbindelserne gik nordpå.

I Tønder fulgte omdannelsen af klostret tilsvarende linjer. Her blev klostret reformeret i 1503. De tysk fødte konventualer blev afløst af dansk fødte observanter. Tønder hørte til hertug Frederiks del; han modsatte sig ikke reformen, og ej heller fulgte han sin amtmands ønske, da denne 20. oktober 1507 bad ham sørge for, at der igen kom tyske brødre til Tønder. Men det er ejendommeligt, at klostret i Tønder, selvom det lå i hertugens område, fik støtte fra kong Hans. Han gav 15. juli 1504 sin amtmænd i Åbenrå (Åbenrå amt hørte til kongens del) besked om at levere brænde til munkene i Tønder fra skovene ved Hovslund og Østerløgum i Åbenrå amt. (Ludw. Andresen: »Zur Geschichte des Klosters in Tondern.« Nordelbingen VII, 1928).

Som i andre franciskanerklostre havde brødrene i Tønder også til opgave at prædike, og for de dansk fødte munke var det intet problem at anvende deres modersmål i og uden for byen. Udviklingen i Slogs- og i Kær herred blev senere forskellig. Det er tidligere vist, at der ikke var forskel på vilkårene i Slogs- og i Kær herred på den tid, da Erik af Pommern kæmpede mod de holstenske herrer; afvigelserne

viste sig først senere. Dr. Gregersen har påpeget, at der i perioden 1420–1520 findes tingsvidner fra Slogs herred både på dansk og tysk. Fra Kær herred kendes ikke danske tingsvidner. Forklaringen på dette forhold kan man søge delvis i den indflydelse, der udgik fra Løgum kloster, hvor det danske sprog var dominerende. Det fortsatte efter reformationen. I det såkaldte Løgumkloster birk, hvori det nærmest liggende klostergods blev samlet, førtes tingbøgerne på dansk indtil 1691. Tingbøgerne fra det 16. århundrede er ikke bevarede, men tingsvidner belyser forholdet. Hvad gudstjenestesproget angår, har forskellen næppe været stor, og munkenes prædikenvirksomhed kan have spillet en bevarende rolle i begge herreder, dog stærkere i Slogs end i Kær herred; længe efter reformationen blev der prædikeret både på tysk og dansk i Kær herred. Dr. Gregersen nævner s. 293 et ejendommeligt eksempel på, hvorledes en præst (omkring 1820) i samme prædiken kunne bruge både tysk og sønderjysk. Det var først i 1760'erne og 1770'erne, at afgørelsen definitivt faldt til fordel for det tyske sprog. Den sprogblanding, der først rigtig kan konstateres i første halvdel af det 18. århundrede, synes at bygge på en gammel tradition. Efter 1720 synes det danske sprog at nyde en vis fremgang. Der blev i visse sogne fulgt et særligt månedsskema, først en søndag med en dansk prædiken, anden søndag en dansk prædiken med sammenfatning på tysk, tredje søndag en dansk prædiken og fjerde søndag en tysk prædiken med kort gentagelse på dansk; andre steder var der skiftevis dansk og tysk prædiken. Ingen anden del af det nuværende Sydslesvig havde tilsvarende forhold. I Nordangel forsvandt den danske prædiken i løbet af det 17. århundrede. I 1721 skulle provsten i Tønder gøre rede for forholdene i sit provsti. Han skriver om præsten i Stedesand i Kær herred: »Wäre er der deutschen Sprache so mächtig als der dänischen, so würde er im deutschen so nicht schelgen, (dvs. ikke gøre så mange fejl) welches verdriesslich ist.« (Witt: Übersicht über die Gemeinden, Pastoren und Küster der Propstei Tondern aus dem Jahre 1721. Schr. des Vereins für schleswig-holst. Kirchengeschichte II R; 5 bd., 4 hæfte 1913, s. 458).

Den afgørende forandring kom ved en forordning den 12. april 1768, da generalsuperintendent Adam Struensee pålagde skoleholderne at bruge samme undervisningssprog, som det katekismen var skrevet på, og den var tysk. Det varede en rum tid, før kravet blev overholdt, men skoleholderne har altså før den tid – til en vis grad i al fald – brugt det danske sprog (G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland før 1814, s. 230). Gennem hele det 19. århundrede opretholdes dobbeltheden m. h. t. gudstjenestens sprog, men efterhånden ophørte de danske prædikener. Det sidste sogn med delvis dansk prædikensprog var Braderup, hvor det forsvandt i 1911.

Denne gennemgang af forholdene i Kær herred kan tyde på, at

hele Ellum syssel provsti oprindelig har haft ensartede forhold, og der kan findes forklaring på, at den vestlige del af provstiet blev stærkere tyskpræget end den østlige. Den mere detaljerede gennemgang har bekræftet dr. Gregersens grundbetragtning om følgerne af den politiske udvikling i tiden 1410–30; den viser et mere nuanceret billede og udelukker, at grænselinjen kan drages så skarpt, som han har gjort det.

Klosterhistoriens vidnesbyrd er dog ikke udtømt med det ovenfor anførte. Et skel mellem det nordlige og det sydlige Slesvig fremtræder også, når man ser på de forandringer, der 1510–1520 skete med hensyn til franciskanerordenens organisation. Medens hertug Frederik ikke havde haft noget imod danske munke i Tønder ved observanternes overtagelse af klostrene i 1503, så synes det, som om han fra ca. 1510 har været ivrig for at udsondre de tysktalende klostre fra den danske ordensprovins. Klostrene i Kiel, Husum og Slesvig samt et i 1516 nydannet kloster i Lunden i Ditmarsken blev samlet først i et eget kustodi i Kiel umiddelbart under generalvikaren, senere i tilknytning til provinsen Saxonía. Det betød, at klostrene i Husum og Slesvig efterhånden udsondredes af den danske kirkeprovins. Kustodiet i Kiel blev oprettet på et generalkapitel i 1516 i Rouen. På et nyt generalkapitel i 1517 blev det bestemt, at kun udnævnelsen af kustoden skulle stadfæstes af provinsvikaren for Danmark, iøvrigt skulle kustodiet Kiel styre sig selv. På et kapitel i Lyon i 1518 blev det vedtaget at opretholde denne løse ordning, indtil man kunne få den danske konges samtykke til fuldstændig adskillelse fra Danmark og forening med provinsen Saxonía. Det blev endeligt vedtaget på et kapitel i 1520. (J. Lindbæk: *De danske franciskanerklostre*, s. 75).

Det var hertug Frederiks plan også at få klostret i Flensborg lagt ind under det nye kustodie Kiel. Det ses af et udateret brev (sandsynligvis fra 1522), som Christian skrev til ordensgeneralen. Det hed heri, at kongen havde erfaret, at ordensgeneralen på grundlag af urigtige meddelelser havde befalet, at de danske munke skulle fjernes fra klostret i Flensborg; det var disse munke, der på hans faders bekostning var indført i klostret ved reformen (overgangen til observansen i 1495). »De danske munkes lærdom og smukke optræden roses af præsterne og folket«, hedder det i brevet, og kongen beder om, at Flensborg-klostret må vedblive at tilhøre den danske provins, og at de andre holstenske klostre må blive ført tilbage til denne provins. Dette sidste skete dog ikke. (Wolf: *Zeitschr. der Ges. für Schles.-holst. Geschichte*, XIV, s. 187). Flensborg blev i den danske kirkeprovins, og Slesvig og Husum forblev under kustodiet Kiel den korte tid, der endnu eksisterede klostre på vore breddegrader. Dr. Gregersen har ikke systematisk inddraget klosterhistorien i sine undersøgelser, det havde ikke været til skade, for den bekræfter hans op-

fattelse, at det nordlige Slesvig lige før reformationen var ved at få sin egen status til forskel fra sydlige Slesvig.

I argumentationen for, at det danske element snarere blev styrket ved reformationen end det modsatte, fremhæver dr. Gregersen en meddelelse om, at provsten i Haderslev Anton Keyser, efter at kirkeordinansen for Slesvig og Holsten i 1542 var blevet vedtaget, blev udnævnt til provst ikke alene for Haderslev og Tønder len, men også for Åbenrå og Tønder len. Det var den del af Sønderjylland, hvor det danske sprog havde et vist fodfæste i kirkerne. Dr. Gregersen mener (s. 300), at Anton Keyser's embedsområde i 1542 stort set svarer til den kirkesproggrænse, der er en kendsgerning fra reformationen og helt op til 1850, og dr. Gregersen nævner her udtrykkelig herredsskellet mellem Slogs- og Kær herred som sproggrænse, men til Anton Keyser's område hørte rent faktisk også Kær herred som en del af Tønder amt. Ligeledes må Bøking- og Horsbøl herreder, de frisiske egne syd for Tønder, have været en del deraf. I den foreliggende sammenhæng kan det imidlertid være interessant at se på, hvorledes denne verdslige opdeling i len eller amter ville svare til den gejstlige inddeling i den katolske tid. Det viser sig da, at Anton Keyser's tilløb til et nordslesvigsk bispedømme omfattede Ribe stifts slesvigske del, samt provstierne Barved syssel, Ellum syssel og Vidå, mens hele ærkediakonatet hørte til den sydlige del.

Der er i det foregående givet en del eksempler på de resultater, man når til ved en undersøgelse, der går ud fra de middelalderlige forhold. Det er anmelderens opfattelse, at der herved gives et mere varieret billede, end det dr. Gregersen har tegnet, men resultaterne bekræfter i de store træk hans tese, også når man går kronologisk frem og ser bort fra den viden, vi har om, at kirkesproggrænsen i 1920 stort set blev til en statsgrænse.

Der er imidlertid endnu et forhold, som må fremdrages som korrektiv til den generelle påstand om, at ingen af delingerne medførte ændring af den kulturelle situation, der blev skabt under Adolf VIII. (s. 200). Dette udsagn er generelt for hele den følgende tid op til 1713, da delingen ophørte, og det forhold, der skal fremdrages, går lidt ud over bogens tidsramme ved år 1600, men er velegnet til at vise forskellen på den hertugelige del og den kongelige del i sproglig henseende. Da hertug Hans d. ældre døde i 1580, kom Haderslev amt og Rendsborg amt under kongen, medens Tønder amt og Nordstrand kom til gottorperne. I de første år mærkede man ikke meget til forandringen, bortset fra at Frederik II før sin død i 1588 tilbyttede sig et omfattende jordegods i Haderslev amt, men da Christian IV i 1596 selv havde overtaget ledelsen af riget, skete der ændringer. Amtsregnskaberne i Haderslev amt blev indtil 1600 ført på plattysk, derefter i en årrække på dansk. Der foregår samtidig den ejendommelige udvikling, at Haderslevhus len mere og mere ligestilles med

kongerigske len og modtager ordrer gennem dansk kancelli, medens andre kongelige len i hertugdømmerne modtager ordre gennem tyske kancelli. Der er ingen helt fast praksis, men en gennemgang af kancelliets brevøger viser, at Haderslevhus len i mange forhold får samme status som Koldinghus len. For blot at nævne et eksempel: den 29. januar 1607 udgår missiver til lensmændene overalt i riget, at de skal sende pligt- og arbejdsfolk til befæstningsarbejder ved København. I Jylland skete udskrivningerne i følgende orden: Lensmændene Casper Markdanner på Koldinghus og Peder Mund på Skanderborg slot skulle sende hver 20 mand, Carl Bryske i Aarhus og Gert Rantzau på Haderslevhus hver 12, Frantz Rantzau på Silkeborg, Knud Brahe på Bygholm og N. N. på Kalø hver 8, Godske Budde på Børglum kloster 6. Rækkefølgen er alene bestemt af, hvor mange arbejdsfolk de enkelte lensmænd skulle sende. Af sønderjyske len er kun Haderslev nævnt. 21. juli 1607 sendte kongen gennem danske kancelli en missive til borgmester og råd i Haderslev i anledning af, at provsten var død. Kongen havde erfaret, at han havde en duelig søn og ønskede, at denne blev kaldet. Et eksempel, hvor Flensborg er medinddraget, kan hentes fra 1626. Der sendes missiver til lensmænd i Jylland og Holsten, men det er »Holsten« i betydningen Sønderjylland; missiverne sendtes til Kaj Ahlefeldt i Flensborg, Gert Rantzau i Haderslev, Gunde Lange i Kolding, Albert Skeel i Ribe og Laurids Ebbesen på Skanderborghus.

Disse vilkårlige eksempler skal kun tjene til at belyse konsekvenserne af delingerne, men de rummer i sig selv et interessant perspektiv vedrørende forholdet mellem tyske og danske kancelli.

Som det vil være fremgået af det foregående, kan dr. Gregersens arbejde suppleres på forskellig vis; det i denne anmeldelse fremførte er i ordets egentligste forstand supplement, for også disse yderligere vidnesbyrd bekræfter de teser, der gør dr. Gregersens afhandling så interessant, uanset at man må tage afstand fra alt for absolutte og almindeligt holdte udsagn.

Troels Fink

Rødding Frimenighed gennem 100 år. Skitser og billeder 1874–1974.

Rødding 1974, 208 sider, ill.

Rødding Frimenighed var den første frie, grundtvigske menighed, der dannedes i Sønderjylland under fremmedherredømmet. Den har fået sin historie behandlet i en del værker, først og fremmest 1921 i pastor Thade Petersens kildeskrift: De sønderjydske Frimenigheders Historie og 1950 i Mads Grams bog: Rødding Frimenighed og dens Præstefolk 1889–1922 samt i afhandlinger og artikler i forskellige tidsskrifter.

Nu ved 100 års jubilæet foreligger et nyt værk om denne livskraftige menigheds liv og virke.

Bogen giver ikke en fortløbende skildring, men søger gennem dokumenter og aktstykker, som ikke før har været udgivet i deres helhed, at belyse sider af menighedens historie, og en lille samling prædikener kaster nyt lys over menighedslivet.

Baggrunden for det åndelige liv, der vakttes på Rødding-egnen i 1860'erne og dermed for Rødding Frimenighed, var pastor Hans Svejstrups virke i Rødding fra 1861 til 1867. Da Svejstrup nægtede at aflægge eden til preusserkongen, måtte han opgive sit embede og forlade landsdelen, hvorefter Cornelius Appel kom ind i billedet og blev menighedens første præst. Herom beretter bogens fem første afsnit, videre hører vi om de følgende præster, Nis Lycke og hans tid fra 1889, Kristian Svendsen fra 1922 og Niels Gårdhus fra 1954.

Bogen bringer desuden minderuner om to præstehustruer, Kathrine Lycke og Kirstine Svendsen, der har betydet meget for menighedslivet, og beretter om den økonomiske baggrund, hvor vi får at se, at omsætningen det første år kun var på 564, 48 mark for at stige til 147.312,14 kr. i 1972-73.

Frimenigheden havde de første år til huse i en kirkesal på højskolen, men i 1909 blev Sankt Povls kirke bygget. En række af bogens billeder giver et godt indtryk af denne kirke og dens inventar.

Rødding og Bovlund frimenigheder er, efter at Haderslev menighed blev opløst i 1972, de eneste overlevende af de frie sønderjyske menigheder. Jubilæumsbogen viser, at Rødding Frimenighed har en stor medlemsskare, og at den med sit rige menighedsliv kan »være den udfordring, der fortsat må være til stede for at sikre frihed i liv og tro«, som en af bogens mange medarbejdere udtrykker det.

Olav Christensen

Manfred Spliedt: Sådan en dum knægt.

Gyldendal 1975, 192 s.

Manfred Spliedt, der nu er dansk journalist i Birkerød, var nået til 5. klasse i den tyske Friedrichsschule i Haderslev, da 2. verdenskrig udbrød. Den kostede hans far, en indvandret tysk håndværker, livet og ham selv en forkvaklet barndom. Spliedt var sikkert en følsom og drømmende dreng med visse tilpasningsvanskeligheder og blev som sådan et mentalt offer for nazismens voldelige og asociale fremfærd.

Hans bog med den lidt selvironiske titel er et opgør med det tyske mindretals nazistiske ledere. Det begynder i det små med en hård satire over et par navngivne lærere, nogle spottende nærbilleder med social undertone af Haderslevtyskhedens højere borgerskab, der

ofrede sig for sagen ved at spise *Eintopf* og pynte sig med det ellers hengemte jernkors, der nu var kommet til ære og værdighed, fordi Adolf Hitler kun bar denne de menige soldaters dekoration, ligesom den militaristiske ånd i Hitler-Jugend og ungdomskorps udleveres til latteren. Her er forfatteren i sin splittethed mellem tysk og dansk helt på den latterkrogede danske side.

Men efter at Spliedt realistisk og i en slags underofficers-jargon har fortalt om læretiden på en rustningsfabrik i Kiel, hvor han oplever den »rigtige« nazismes fysiske og moralske sammenbrud, spilles bogen op i et crescendo af personlige angreb, der gør en enkelt mand, Rudolf Stehr, ansvarlig for hvervningen til tysk krigstjeneste og for, at mindretallet aldrig fik gjort op med sin fortid, fordi Stehr fortsatte på en ledende post efter 1945. På denne personlige baggrund bliver Spliedts tilegnelse af bogen til »741 sønderjyder, som blev jaget i døden af det tyske mindretal«, makaber og urimelig. Fra dansk side er ingen hidtil gået så vidt. Det betyder på den anden side ikke, at vi andre ikke deler Spliedts forbavselse over den officielle tyske mindretalsledelses ulyst til at beskæftige sig med perioden 1933–1945, en holdning, der for det første slet ikke er i overensstemmelse med det demokratiske Tysklands »Bewältigung der Vergangenheit«, og som for det andet efterlader et mærkeligt hul i historien.

Manfred Spliedts bog er for ensidig til at udfylde dette hul. Hvis den skulle vurderes historisk, kunne der påpeges unøjagtigheder og selvmodsigelser. Men fra forfatterens side er der tale om en villet provokation, et kampskrift, der har til hensigt at overdøve den »larmende tavshed«. Derfor er der også anvendt en fri stil lidt à la den hårdkogte roman, muligvis for at få ungdommen i tale med tidens sprog. Mens dette skrives, har hidtil dog kun Rudolf Stehr reageret med en redegørelse for sin stilling før og efter krigen. Det tyske blad anmeldte ikke selv bogen, men overtog fra dansk Bjørn Svenssons kritiske gennemgang i regionalradioen, håndplukket som den mest negative på markedet.

Eskild Bram

Niels Bøgh Andersen: Fiskersøn fra Aventoft.

Gyldendal 1974, 229 sider, ill.

Som den fortæller, Niels Bøgh Andersen er, måtte det forventes, at han ville skrive sine erindringer. Nu er de der og åbenbarer, at han er, en lige så lun humorist som god iagttagere. Han kan være kritisk, men også uden hensyntagen til det mere passende snakke lige fra leveren.

Han fortæller om sin barndoms landsby, Aventoft, og om forholdene der, som de var i hans barndom og unge år, en værdifuld skil-

dring af et stykke hengemt almuekultur. Aventoft står i dag i hans minde fra tiden før den store afvandning ved Vidåen som et lille Arkipelag, eller som han siger: en række halliger, hvor hans barndomshjem lå på en geest-ø. Her levede man lykkelig og tilfreds under små kår, mens man om det fjerne Jylland havde en forestilling om noget fattigt sort med træsko, lus og hugorme. Helt anderledes karakteriserer han i anden forbindelse friserne, som mærkeligt nok betegnes som rationalister. Mange er kun begravelseskristne og tror stadig på Odin og Thor.

Bøgh Andersen giver en smuk skildring af sine forældre, så ramvende, at den vil blive stående i erindringen. Han mener selv, at han har taget en del i arv efter moderen. Måske gælder det dog i højere grad faderen. Bøgh vist var han tavs og indesluttet, men var dette til trods den fødte fortæller. I øvrigt levede den lille Niels et lykkeligt og lystigt liv sammen med kammerater og havde i skolen sit besvær med det tyske.

Men han var jo en fiskers søn og måtte hjælpe faderen med fiskeriet. Det gav både håndelag og sagkundskab, rent bortset fra fornøjelsen og glæden ved at færdes i den særprægede natur. De fik utroligt store fangster hjem, og herom fortælles der, så det giver indtryk af, at der kan fortælles lige så gode historier efter en fisketur som efter en jagt og under en krig. En virkelig fortæller lader sig som bekendt ikke distrahere af kendsgerninger. Derfor behøver det ikke altid at gå ud over sandheden. Bøgh Andersens rent praktiske erfaring går ud på, at en suder skal skoldes til døde, og at en ål smager bedre, når den ikke flåes, men skræbes.

Allerede i skolen lærte Niels, at ens fantasi bliver sat i bevægelse, hvis man kommer ud for noget, man ikke forstår. . . Og uforståeligt var den megen snak om spøgelse og anden overtro, som desuden også kunne gøre en dreng mørkerød. Megen fantasi hørte det derimod ikke til for at få øje på læreres og præsters ejendommelighed. Tilværelsen var fuld af paradokser: en meget tysksindet Aventoft-præst, der var født i Elsass-Lothringen, flyttede i Hitler-tiden til Holsten, hvor han udviklede sig til forkæmper for det danske mindretal i Slesvig . . . Efter den første verdenskrig med dens savn og trængsler fik Bøghs onkel Fritz, der var fra Sachsen, bopæl i det danske Nordslesvig, men vedblev at være tysksindet. Mange år senere, da han blev spurgt om, hvad han ville gøre, hvis Nordslesvig blev tysk igen, svarede han: »så flytter æ til Ribe.«

Efter den første verdenskrig fulgte den spændende afstemningstid med dens begivenheder, som Bøgh Andersen oplevede som 10–12 årig. Aventoft, der oprindeligt hørte til 1. zone, led den skæbne, at zoneskellet gik lige hen over sognet, så det blev henlagt til 2. zone. Det kom, mener Bøgh, til at gå ud over det danske stemmetal. Der blev den 14. marts 1920 afgivet 50 danske og 271 tyske stemmer.

Aventoft blev ved Tyskland, men dermed var forbindelsen med det gamle land ikke afbrudt. Bøgh Andersen blev ungkarl på en gård i Møgeltønder, blev derefter elev på Rens efterskole og kom siden på seminariet i Tønder, hvor han tog lærereksamen.

Her standser han egentlig som fortæller. Når han i det følgende omtaler sin gerning som lærer i København, Harreslevs mark og Flensborg, bliver stilen mere berettende og kritisk. Det samme gælder hans indsats for under Hitler-tiden at imødegå de nazistiske overgreb og bestræbelser for at skabe dansk sammenhold. Han afbrød lærergerningen i Harreslev for at kunne tilbringe et år på Askov højskole. Det blev en stor oplevelse for ham og kom til at betyde meget for hans udvikling. Af lærerne blev Arnfred, som først havde gjort et fremmedartet indtryk på ham, af størst betydning for ham. Mest kritisk er han over for C. P. O. Christiansen, som han var på vagt over for, fordi han, skønt meget inspirerende, var romantisk herodyrker og derfor en farlig mand.

I sine helt unge år lærte han maleren Emil Nolde at kende, hvem han sikkert skylder sin store interesse for kunst. Han er en afgjort beundrer af den berømte nordslesvigske fødte kunstner, men er derfor ikke ukritisk indstillet over for hans kunst, som efter hans mening indebærer et frisisk islæt. Større tilslutning vil han uden tvivl kunne få til den betragtning, at kvaliteten af Noldes kunst overgås af hans navnkundighed.

I sin fremstillingsform har Bøgh Andersen ikke taget særligt hensyn til kompositionelle og kontinuerlige litterære sædvaner, men til gengæld har han skildret sine oplevelser på en så levende og fængende måde, at de vil blive læst med udbytte og fornøjelse.

Morten Kamphövener

Marie og Anders Bjerrum: Ordbog over Fjoldemålet 1-2.

Akademisk Forlag, København 1974. 345 s. + 348 s. 180 kr. (Medlemmer af Universitetsjubilæets danske Samfund 110 kr.).

Institut for dansk Dialektforskning og Universitets-Jubilæets danske Samfund har med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd, der har bekostet trykningen, udgivet Ordbog over Fjoldemålet 1-2 af Marie og Anders Bjerrum.

Det fremgår af forordet, at vigtige dele af ordbogen er udarbejdet periodevis 1948-53. I denne periode blev principperne for ordbogen fastlagt og ca. to tredjedele af materialet bearbejdet af de to udgivere i fællesskab, mens resten af ordbogen er redigeret og indledningen udarbejdet af Marie Bjerrum i vinteren 1972-73, med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd.

I forordet hedder det: »Den (ordbogen) rummer, hvad der i tidens løb er blevet optegnet af ordforrådet i den for over en menneskealder siden uddøde dialekt i Fjælde sogn nordøst for Husum i Sydslesvig. Dialektens ordforråd har været meget større end det her registrerede, og ordbogens rette titel burde beskedent være Bidrag til en ordbog over Fjoldemålet. Den er ikke nogen etymologisk ordbog, hverken leksikalsk eller grammatisk, og den medtager ikke personnavnestofdet, da dette er trykt i Danske Studier 1934, og heller ikke stednavne... Som samlet oversigt over, hvad der fra 1850erne til 1930erne er optegnet af Fjoldemålets almindelige ordforråd, er den et sprogligt minde om en svunden tids mennesker i et tidligere dansk område«.

I en indledning redegør Marie Bjerrum klart og grundigt for materialet, for registreringen af det i ordbogen, artiklernes opbygning, fonemskriften, hvori ordenes dialektale form og eksempelmaterialet er gengivet, ordbøjningen og registreringen af ordenes betydning. De for sprogforskeren interessanteste afsnit er det om fonemskriften, der bygger på Anders Bjerrums analyse af det optegnede materiale, som den fremgår af disputatsen »Fjoldemålets Lydsystem« (1944), samt afsnittet om ordenes betydningsindhold og -inddeling; specielt det sidste rummer nye signaler, idet ordbetydninger søges afgrænset ud fra synonyme og antonymer og ud fra ligheder og forskelle med hensyn til syntaktiske relationer. Efter denne indledning følger en oversigt over Fjoldemålets grammatik, som på sine 17 sider giver væsentlige oplysninger i koncentreret form. Det fremgår f. eks., at substantiverne kan genusbøjes; hvert substantiv har ganske vist sit bestemte køn, fælleskøn eller intetkøn, men et fælleskønsord kan sættes i intetkøn og ændrer dermed betydningskvalitet, så det kommer til at betegne noget småt (f. eks. an myø en voksen ung pige, men at myø en skolepige) eller noget foragteligt (f. eks. an kvind en ung pige, men at kvind nedsættende om en sjuskedorte eller tøjte). Det fremgår også, at pluralisendelsen -er trænger frem som variant ved siden af ældre bøjninger i pluralis af substantiverne (f. eks. huuser ved siden af huus huse), at substantivernes foransatte bestemte artikel under visse betingelser kan optræde som bestemmelse foran adjektiver el. adj. + subst. (f. eks. æ hær vært ar føst jeg har været den første; ar nøj præst den nye præst), at - foruden talordet én - også talordene to og tre kan genusbøjes (f. eks. tuo stuund to timer (stuund er fk.), men tåv yøg to heste (yøg er ik.), trie kyør (fordi det hedder an kuo en ko), men trøj gåång (fordi det hedder at gåång en gang), at verberne kan bøjes i tal (f. eks. hand ær, men di eer), at visse verber har en særlig form i 2. pers.sg. (du skat du skal, du fækst du fik), og at imperativen kan bøjes i tal (f. eks. stop (sg.) og stoper (pl.) til henholdsvis én el. to heste, når de skal rykke tilbage).

Hvad sprogforskeren ikke får øje på af interessante ting ved at

læse disse indledende afsnit, viser sig i hele sin fylde i selve ordbogsartiklerne. Den grammatisk og leksikografisk interesserede kan slå op på ordet *vorde*. Først verbets bøjning, derefter betydningerne: 1. *vorde*, blive til (den perfektviske modsætning til det imperfektviske *være* 1), f. eks. der vel bald vuur det vil snart ske. 2. *vorde* i + nom.act.: komme til at forholde sig på en bestemt måde, så der udføres en bestemt handling (modsat *være* 3; jfr. få 2, have 5), f. eks. væn er vel vuur i syvn når det vil begynde at koge. 3. *overgå* til at *være* (se *være* 4) noget nærmere angivet. vi vuur gammel vi blev gamle. 4. *vorde* som hjælpeverbum foran prt.part. til dannelse af »omskreven passiv«; i inf. anvendes oftest *s*-formen af verbet, sjældent vuur + prt.part., f. eks. ar yøg skal børstes hesten skal børstes. . . I pr., prt. og de sammensatte fortider dannes passiv altid ved omskrivning med *vorde* + prt.part. af verbet, mens *s*-formen har medial eller reciprok betydning, f. eks. vi sånktes ve ar brøgem sit huus vi samledes ved brudgommens hus. – Ved at slå henvisningerne til *være*, *have* og *få* efter, vil man se, hvordan forholdet betydningsmæssigt er parallelt mellem *vorde* og *være* på den ene side, *få* og *have* på den anden.

Også præpositionernes betydninger og syntaktiske konstruktioner er det af interesse for den sprogkyndige at studere. Rækkefølgen af betydningerne går ofte fra en stedsmæssig betydning over en tidsmæssig til betydninger, som betegner mere abstrakte relationer, og sidst i rækkefølgen kommer tit en eller flere sjældnere og sparsommere belagte betydninger. Som eksempel kan nævnes en af de præpositioner, som har forholdsvis få betydninger, nemlig *fra*, som betyder 1. *fra*, om bevægelse bort fra noget (modsat til 1). hand gik froa ar huus han gik fra huset ∅: han gik hjemmefra. 2. om tidsforløbet efter et bestemt tidspunkt og fremad (modsat til 2). der stamer froa gammel tii det stammer fra gammel tid. 3. *borte fra*, fjernet fra. hand ær froa ar huus han er borte fra huset ∅: ikke hjemme. 4. *af*, om redskab hvormed en handling udføres. hand ga ar yøg var froa ar sveeb han gav hestene noget af pisen. – Som man vil se af henvisningerne til præp. *til*, er der forsøgt skabt en parallelisme i artiklernes opbygning; i dette tilfælde gælder henvisningerne modsatte betydninger, men henvisningerne kan også gælde betydningslighed, f. eks. at *til* og *ad* kan betyde det sammen, eller betydningsbeslægtethed, f. eks. at *til*, *om*, *i* og *å* alle kan bruges om tid: te juul til jul; om synter om søndagen; i ar fåårer i foråret; oa ar harest på ∅: om efteråret. Nogle af præpositionerne har mange forskellige betydninger, f. eks. med (7), å (8), for (10), til (20).

Modalverbernes system er særlig opmærksomhed værd, og en gevinst for ordbogen er, at den rummer så mange komposita, nok til et helt studium af forholdet mellem leddene i sammensætninger, f. eks. aftenarbejde (arbejde om aftenen), husarbejde (arbejde i huset), håndarbejde (arbejde med hånden), karlarbejde (arbejde for en karl ∅:

en mand), murearbejde (arbejde med at mure) osv. Også anførelsen af præfikser og suffikser som selvstændige artikler med angivelse af deres betydning eller betydninger er et plus. Materialet til ordbogen er et lukket materiale, for så vidt som det ikke har kunnet suppleres, fordi dialekten er uddød, men hvad der er optegnet, må være ualmindelig fyldigt, hvad angår hele sætninger og sammenhængende fremstilling; ellers havde det ikke været muligt at fylde artiklerne med så mange gode eksempler. Og materialet må være godt udnyttet også for de almindelige ords vedkommende, ellers havde hverken præpositioner eller f. eks. ganske almindelige verber kunnet belyses så godt med hensyn til betydninger.

Som det fremgår af det foregående, kan dialektforskere og andre, der vil arbejde med ordbogen i fagligt øjemed, skaffe sig gode og nyttige kundskaber. Men også ud over fagfolks kreds har Fjordeordbogen stor interesse, ikke mindst i Nord- og Sydslesvig. Alle, der enten selv taler eller har talt en nord- eller sydslesvigsk dialekt eller lever med en sådan i dagligdagen og har interesse for ord og deres liv, for historisk kontinuitet, vil med glæde ty til disse to smukke gule bind, på hvis forside er gengivet i hvidt et udsnit af Generalstabens kort »Slesvigs fastland i VI blade 1857–58«, reproduceret i andet format inde i bogen.

Man vil måske begynde med at slå op efter ord fra sin egen dialekt for at se, om de findes der, og der er f. eks. »jøver«: ivrig, pågående, voldsom i handling eller virkning; så følger en række eksempler: »jøver« bruges om hunden, der farer mod den fremmede; om hesten, der er meget ivrig o: nervøs, hele tiden vil gå frem og ikke er til at få til at stå stille; om bier, der vil stikke, og om ilden, når den er for stærk; sennep kan også være jøver o: stærk, så den river i halsen. – Vinsuppe husker man; hvad var nu dens ingredienser? Det var suppe med vin og rosiner, og vinsuppe og skinke var festmåltidsret ved bryllup, barsel og begravelse. Her er en henvisning til »kost« (bryllupsgilde), og nu er man helt fortabt i de følgende timer med at blade i bindene og læse og genopleve et stykke kulturhistorie.

Under »kost« læser man først om frieriet; oprindelig skete det ved frihverver, men senere afgjorde de to unge sagen i hemmelighed; så fulgte offentliggørelse ved jatterøl og forlovelse, derefter kom lysning og vielse, og der gives så i ordbogen en skildring af alle skikke i forbindelse med brylluppet, nok til de følgende 3–4 sider. Andre stikord, der lukker op for det gamle bondesamfund ved livets store vendepunkter, er barsel og begravelse; af dagligdagens gøremål beskrives f. eks. spinding, vævning, bagning, slagtning, tækning og uldens, hørrens og kornets behandling. Slår man op under »hus« finder man en grundplan af en gård syd for gaden i Fjorde by og kan læse om husets struktur, alle rum i stuehus og udhus, og finde betegnelserne, der dækker alle bygningernes forskellige dele. »Til gården hørte

i reglen et ovnhaus (også bagehus) og en klynelade; denne kaldtes også vognag el. vognhus, idet den ene halvdel var vognskur«. – Og vejr-
liget i regn og sol kan man læse om. Her dukker som overalt i ord-
bogen gamle ordsprog og talemåder op: Efter regnen kommer solen,
hvis Vorherre vil have det sådan, ellers bliver der intet af det. Hvis
det regner syvsoverdag, bliver det ved i syv uger. Svalerne flyver
lavt, vi får regn. Stenene i stalden er våde; det bliver regnvejr osv.

Ofte dukker tyske ord op: bernsten (rav), beraube, besitz, især ord
med forstavelsen ge-: gebet, geblöt (menstruation), gebot, geburt, ge-
danke, geduld etc. Man kan også finde Sedanfest: »til minde om
slaget ved Sedan 1/9 1870. Vi flager (med fanen) på sedanfestdagen.
Om aftenen tændte børnene halmblius på markerne«.

Andre ord lokkede mig til at læse, simpelthen fordi de for mig var
et fremmedsprog, jeg gerne ville tyde, eller jeg morede mig over dem,
som når man i ordleg danner pudsige ordsammenstillinger, f. eks.
puntre: trykke kornet sammen med læssetræet (puntrebom); pyk: ren
og pæn i tøjet; pytjerkakkelovn: flisekakkelovn; pøtjere: sætte høet i
små stakke direkte fra skåret, som rives rent; rajte: pølse af fårekød;
ramsk: harsk, om smør; reitse: kvikke op, ophidse; »kaffen løste
munden; de snakkede allerede dygtigt ved den første kop, og det blev
jo stadig mere, for kaffen den kvikker jo op, den var temmelig
stærk«.

Jeg havde gerne opholdt mig endnu længere ved den kulturhisto-
riske side af ordbogen, for det er mit ønske, at Fjordeordbogen skal
være at finde på reolerne også uden for snævrere fagkredse, ikke
mindst i grænselandet. Et område af Sydslesvig har fået sin dialekt
og derigennem vigtige sider af sin kulturhistorie bevaret for efter-
tiden i et værk, der helt igennem er præget af videnskabelig eksper-
tise, af grundighed og troskab mod detaljen, samt af et klart overblik.
Fjordeordbogen er en gave til dialekt- og sprogforskning og til alle
dem, der interesserer sig for sprog og kultur i Sydslesvig.

Anne-Marie Thomsen

**Søren Ryge Petersen: »Dansk eller Tysk?«. En undersøgelse af sprogforhol-
dene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973.**

Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1975.
132 sider.

»Hast du gesehen meine Küh, som liefen mit die Hal in di Hüh
nach die Byh?«

Således indleder Søren Ryge Petersen sin specialeafhandling i faget
dansk ved Århus universitet og giver her et af de utallige eksempler

på kvaliteten af det tysk, der prægede og præger den egn, han beretter om. Det er Agtrup i Læk sogn, hvor han selv er opvokset som søn af byens danske lærer.

Forfatteren har ikke i første række tilsigtet at udarbejde en egentlig statistik over det danske sprogs position i kommunen, så at tidligere resultater kunne videreføres. Han nøjes ikke med at konstatere sprogenes udbredelse, men søger dels at finde frem til årsager til sprogskiftet, dels at udrede trådene i det mangeartede spind, som et sprogblandet område kan sammenlignes med. Til dette formål har han udarbejdet skemaer med en vrimmel af spørgsmål, herunder: Hvad taler De 1) med ægtefælle? 2) med børn? 3) med forældre? Hvor har De lært sproget? 1) hos forældre? 2) i skolen? 3) af kammerater? Hver enkelt adspurgt rubriceres efter blandt andet aldersgruppe og fødested, hvorefter der foretages en opdeling i kategorier med i alt 116 tabeller, som igen udmøntes i diagrammer. Det omfangsrige materiale er blevet EDB-behandlet efter principper, som af nærliggende grunde ikke skal kommenteres. Men når man erfarer, at der er interviewet en kreds på 852 personer, står det klart, at maskinernes indsats trods alt ikke står mål med det udførte »slavearbejde«.

Undersøgeren går direkte løs på sine sagsobjekter, og herved tydeliggøres en forskel mellem vilkårene af i dag og dem for 30-40 år siden, for dengang kunne man ikke regne med at få korrekte svar på sine spørgsmål, fordi mange, naturligvis først og fremmest børn, ofte ikke selv var klar over deres sproglige kunnen. Derfor kom der fra dansk side en berettiget mistro til orde over for de undersøgelser, der blev foretaget i skolerne. Og dog var det en tysk folkeskolelærer, Paul Selk, der først fandt frem til en metode, som resulterede i et statistisk billede af udviklingen, så pålideligt som det under de givne betingelser var muligt.

En anden årsag til, at det tidligere ikke var tilstrækkeligt med en direkte henvendelse, lå i en medfødt uvilje, i særlige tilfælde mødt som fjendtlighed, mod alt, hvad der var dansk, og det ville man trods alt ikke rent ud give udtryk for. Derfor var det dengang nødvendigt at benytte naboer eller slægtninge som hjemmelmænd, men det er glædeligt at erfare, at disse forbehold stort set er ude af verden.

På sine mange tabeller har Ryge Petersen angivet de adspurgtes forhold til fem sprog – hvis man da bør bruge betegnelsen sprog i denne forbindelse, men vi har vist ikke et bedre dækkende udtryk. Det er højtysk, plattysk, sønderjysk, rigsdansk og frisisk. Det sidste er dog lige så svagt repræsenteret som rigsdansk, en enkelt familie er her i stand til at udgøre en procentuel størrelse. At så 10,6 % forstår og kan tale »rigsdansk«, kan ikke undre, eftersom børn fra Agtrup har besøgt dansk skole siden 1936, og en del har været på danske høj- og efterskoler. Ryge Petersen har nok lidt for stærkt

understreget 1946 som et skelsættende år. Skolen i Ladelund omtales ikke, og vandelærervirksomheden berøres kun i en enkelt sætning. Det ville også have bidraget til at fuldstændiggøre billedet, hvis det enestående tilfælde var blevet nævnt, at familien Andresen i Kalleshave i 1930-erne skiftede fra plattysk til dansk dagligsprog. Nå, det drejer sig jo ikke om en historisk redegørelse.

Det er derimod ukorrekt at tale om »det rigsdanske sprogs udbredelse« (side 74), for de 10,6 % har jo ikke »rigsdansk« som omganssprog. At de kan tale og forstå det, er ikke ensbetydende med, at de til daglig er dansktalende, for så ville de utvivlsomt tale sønderjysk.

Der gøres i afhandlingen nøje rede for, hvor folk i Agtrup har lært de forskellige sprog, i hjemmet, i skolen, hos kammerater eller andetsteds. Her kunne også have været henvist til påvirkning fra bedsteforældre, for selv om disse har talt tysk med deres børn, har de normalt bevaret dansk som indbyrdes talesprog, så 2. generation slet ikke kan undgå at lære dansk, og 3. generation får så sine dansk-kundskaber hos bedsteforældrene ved at høre dem tale med hinanden. Først i 4. generation er de sidste spor af dansk forsvundet – med mindre naboer eller legekammerater kan øve en vis indflydelse. Det vil igen sige, at det tager omkring 100 år at gennemføre et totalt sprogskifte.

Det var plattysk, som i slutningen af 1700-tallet begyndte at fortrænge dansk i Angel, hvor sprogskiftet netop blev gennemført på ca. 100 år. I Mellemslesvig var det fortrinsvis højtysk, kirkens og skolens sprog, som afløste dansk. Og her ligger nok en årsag til, at sprogskifteprocessen her foregik en del langsommere end i syd, øst og vest – hvor frisisk også kæmper en tilsyneladende udsigtsløs eksistenskamp. For plattysk er nu engang lettere at tilegne sig end det svære højtysk med den udviklede grammatik. Derfor betegnedes plattysk en slutfase i den endelige udvikling her. Men nu bekræfter Ryge Petersens undersøgelse, at en væsentlig ændring er indtrådt. Det er nu massemediernes sprog, højtysk, der vinder overhånd. Allerede i slutningen af 1940-erne udsendte kulturminister Kuklinski i Kiel et cirkulære til skolerne med opfordring til at værne om plattysk (»Pflege der plattdeutschen Sprache«).

Udviklingen i Agtrup skulle nogenlunde kunne illustreres ved dette skema:

Forældres indbyrdes talesprog

	Dansk	Plattysk
1932	43,6 %	43,6 %
1946	32,9 %	46,5 %
1973	9,7 %	36,0 %

Talesprog med børn

	Dansk	Plattysk
1932	22,7 %	50,0 %
1946	8,0 %	53,0 %
1973	—	22,7 %

Når rubrikken for talesprog med børn ikke er udfyldt for 1973, skyldes det, at der i undersøgelserne fra 1932 og 1946 (hhv. Selk og Stenz) kun er regnet med hjemmehørende børn, mens tallet fra 1973 gælder *alle* familier, der har sat børn i verden. Når dette lyder på 8,2 %, altså større end i 1946, er det indlysende, at sammenligningsgrundlaget ikke kan bruges.

Ryge Petersens undersøgelse er meget værdifuld. Med flid og akkuratse har han med et eksakt talmateriale redegjort for detaljer og omstændigheder i forbindelse med det sprogskifte, som langt fra er afsluttet i Sydslesvig. I og for sig kommer der ikke nye momenter frem, som kan bekræfte eller afsvække de kendte og anerkendte påstande om årsager og virkninger i den sproglige udvikling, men i stedet for hypoteser har man nu et mere håndfast bevismateriale, der kan anvendes som kildekrift af fremtidige forskere inden for sproghistoriens enemærker. Forfatteren har med sit indgående kendskab til befolkningen i Agtrup haft et klart blik for de mange nuancer, der optræder i sprogskifteprocessen.

Chr. Stenz

Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen (red.): Åbenrå Bys Historie III 1864–1945.

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1974. 294 sider, ill.

Det har ikke spor med lokalpatriotisme at gøre, at man starter anmeldelsen med at ønske udgiverne til lykke med færdiggørelsen af dette store byhistoriske værk og fortæller åbenråerne, at der hermed er rejst stedet et stort og lødigt og holdbart mindesmærke. Det gælder for lokalhistorien som for al anden historieskrivning, at den fastholder et folks hukommelse.

Tredie og afsluttende bind er skrevet af arkivar, cand. mag. H. H. Worsøe (tiden 1864–1920), universitetslektor, dr. phil. Gottlieb Japsen (tiden 1920–1939) og rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt (besættelsestiden), der i nydeligt samarbejde har gennemløbet distancen som et stafetløb. Direkte overlapninger er undgået, ligesom forfatterne stort set taler det samme sprog, hvortil kommer, at de alle tre har et personligt forhold til Åbenrå, Japsen endog som indfødt. Der bliver en særlig kontakt til læseren, når det kan oplyses, at en

beskrevet ejendom er den samme, hvor nu købmand NN har forretning, eller når en god replik kan afleveres som dialektprøve.

De knap 100 år, der gøres status for, falder naturligt i de valgte tre inddelinger, for så vidt det går som en rød tråd gennem bogen, at de nationale begivenheder hele tiden afspejler sig i byens liv og udvikling. Det danske sprog, dvs. det gemytlige affenrå'ske, var på intet tidspunkt truet, men politisk kunne man have bange anelser, da danskerne ved rigsdagsvalget i 1871 kom i mindretal og måtte forblive i denne position resten af fremmedherredømmets tid. Det samme gjaldt, da nazisterne efter 1933 etablerede en centralledelse i Åbenrå. Men der er ligesom kommet lovlige megen undergangsstemning i den sætning, hvormed G. Japsen indleder kapitlet om de hjemmetyske national-socialister: »Den politiske og kulturelle udvikling efter 1933 bestemtes af den nazistiske flodbølge, som efter Hitlers magtovertagelse truede med at oversvømme landsdelen«. Japsens efterfølgende redegørelse viser, at det i de første splittelsens år i den hjemmetyske lejr kunne have sin vanskelighed at »oversvømme« selv mindretallet, hvad man godt forstår, når den første »fører« var kendt under øgenavnet Jens Godaw. Valgtallene påvirkedes heller ikke af nogen »flodbølge«, og, som det fremhæves, de mest ansete hjemmetyskere som f. eks. skibsreder Jacob Jebsen og pastor C. J. Beuck holdt sig udenfor. Derimod er Japsens afsløringer af ånd og tone på det tyske gymnasium og provst Bades hedenske prædiken i anledning af Adolf Hitlers *Machtergreifung* rystende læsning. Her er mindretallets dybe moralske fald fastholdt i et par glimt.

Om de materielle forhold i Åbenrå i den tyske tid skriver Worsøe, at overgangstiden fra dansk til tysk styre bragte en vis stagnation, der først blev brudt i 1890'erne. Indlemmelser, bl. a. af landsbyen Kolstrup, øgede befolkningstallet noget, mens overførslen af garnisonen til Haderslev i 1888 betød en afgang på 568 personer. Her må de menige soldater være talt med, og det er ikke normalt, at de lægges til indbyggertallet i garnisonsbyer. Mere påfaldende er det imidlertid, at sejskibenes tilbagegang og træskibsbyggeriets ophør ikke har givet sig større udslag i folketallet i begyndelsen af 1880'erne. I stedet kom der indvandring sydfra, og der skabtes andre erhvervsmuligheder. Kapitlet om Åbenrå som hertugdømmernes førende søfartsby, der måtte aflevere værdigheden til Flensborg, fik en tragisk, men selvforskyldt slutning. Man holdt alt for længe fast ved de urentable sejskibe og lod Flensborg blive dampskibenes pionérby. Kun periodens store merkantile skikkelse, skibsreder Michael Jebsen – Åbenrås A. P. Møller – forstod at udnytte tidehvervet. Hans åndelige og nationale antipode var H. P. Hanssen.

Dr. phil. G. Japsen er den af de tre forfattere, der går hårdest i bund m. h. t. en analyse af de materielle og sociale forudsætninger, der fulgte efter genforeningen i 1920. Hvad der skete i mellemkrigs-

årene står her både til vurdering og omvurdering. Dog er Japsen så meget åbenråer, at han skal have jomfru Fanny med. Åbenråerne er både realistisk og en anelse metafysisk indstillede. Da byen fik militær flyvestation i 1917, tegnede byrådet en stor forsikring mod bombe-skader i tilfælde af fjendtlige angreb. Det er vist sidste gang i krigshistorien, at et privat forsikringsselskab har turdet inlade sig på noget sådant. Så kom de danske soldater i 1920 og blev landsat på havnen. Men jomfru Fanny havde spået, at tropperne ville marchere ind i byen som befriere sydfra, og ved H. P. Hanssens mellemkomst blev det ordnet således, at soldaterne diskret stillede op i den sydlige bydel og foretog indmarchen ad denne rute – for at skriften kunne gå i opfyldelse.

Japsen lader nogle lyriske vendinger af statsskolens nye rektor, I. Mogensen, stå som eksponent for genforeningsjubelen, men går så iøvrigt hurtigere, end det er normalt i 1920-skildringer, over til hverdagens problemer. Et af de første var generalstrejken af 3. juni, der var »et vidnesbyrd om den nød og sociale spænding, der rådede i arbejderklassen. . .« Senere hedder det, at generalstrejken »var et varsel om, at ikke blot de nationale modsætninger, hvis betydning alle var opmærksomme på, men også de sociale skel ville komme til at præge byens udvikling efter genforeningen«. Og endelig markerer forfatteren stærkt, at socialdemokraternes skræk for kommunisterne, »der ligestilledes med nazisterne«, førte til en »tydelig højredrejning i den socialdemokratiske politik«. Partiafdelingen diskuterede bekæmpelsen af den lokale kommunistiske bevægelse, »medens den anti-nazistiske kamp vistnok aldrig stod på dagsordenen«.

Rektor Mogensen (1871–1954) må endnu engang stå model til en mere generel karakteristik, nemlig af gymnasiet i 1920'erne – »genforeningens bedste gave«, som man sagde. Den opgave, dette gymnasium stillede sig, hedder det mere nøgternt i bogen, var at skabe en elite, der kunne forankre den danske finkultur i en landsdel, hvor tysk højere dannelse altid havde haft overvægten. Den dannelse, man bibragte eleverne, var den borgerligt danske blanding af nationalliberalisme (læs: konservatisme) og grundtvigianisme. Japsen overlader til læseren at drage den slutning, at gymnasieidealet i dag er det stik modsatte; en usnobbet skole af bred social sammensætning, ahistorisk, areligiøs, demokratisk, dialektisk i sin metode og gerne med det platoniske akademi som forbillede. Men selv om Japsen foretager adskillige nyvurderinger, forsynder han sig aldrig mod reglen om, at tingene har krav på at blive bedømt ud fra tidens egne forudsætninger. Om rektor Mogensen fremhæves således, at denne »særprægede« mand forenede sine (idealistiske) principper til et »harmonisk hele«.

Johan Hvidtfeldts afslutning om besættelsestiden er spændende læsning, og det bliver den især, fordi de lokale begivenheder er sat ind i krigens store sammenhæng, som forfatteren delvis har en første-

hånds viden om. Der nævnes træk fra den 9. april i Åbenrå, som endnu engang bringer det sidste viceborgmestervalg i ubehagelig erindring, men ellers dokumenterer Hvidtfeldt flere tilfælde, hvor hjemmetysk aktivitet blev holdt i ave af højere danske og tyske myndigheder. De omfattende skansegravninger tværs over landsdelen i krigens sidste år har eftertiden taget noget humoristisk på. Det drejede sig imidlertid om en særdeles alvorligt ment frontlinie, den såkaldte »Kriemhildestilling«. Var den blevet besat, skulle Åbenrå have været evakueret for alle, der kunne undværes. Så sent som den 3. maj 1945 forhandlede der om at overføre den 6.700 t store krydser »Leipzig« fra Åbenrå til Haderslev, for at den kunne bestrøge »Kriemhildestillingen« på langs med bl. a. sine ni 15 cm's kanoner. Krigsskibet kunne dog ikke manøvrere ved egen kraft og havde heller ingen ammunition. 15. oktober 1944 var »Leipzig« under indsats mod russerne i Østersøen blevet ramt af den svære krydser »Prinz Eugen« og næsten skåret midt over.

Bind III af Åbenrå by's historie indeholder register for hele værket, der strækker sig fra de fornemme Ahlefeldt'er til Karen Terkels, hvis profession angives til at være »tyv«. Det kan man kalde grundig registrering, som da et andet værk medtog Jesus i personregistret og placerede ham som »gud«. Men foruden ved grundighed udmærker de sammenlagt ca. 700 års lokalhistorie sig ved fremstillingens kvalitative egalitet i et let forsåeligt sprog og evnen til at se de små ting i den store sammenhæng. Trykfejlen side 213, hvorefter den tyske besættelse af Åbenrå skulle have fundet sted 9. april 1945, bør bogejerne og bibliotekerne selv rette af hensyn til yngre slægtled, der ellers kan få to skelsættende årstal blandet sammen.

Eskild Bram

Bognyt

Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1852–1973.

Udgivet af Rigsarkivet. København 1973. 17 s.

Det danske statslige arkivvæsen har siden sidste århundrede præsteret en væsentlig udgivervirksomhed, hovedsagelig koncentreret om arkivregistraturer, kildepublikationer og arkivistik. Der er nu tilvejebragt en duplikeret oversigt over samtlige disse nyttige historiske hjælpemidler, ført frem til 1973. Forhåbentlig vil fortegnelsen blive ajourført tit i betragtning af den kraftige vækst i arkivvæsenets publikationer.

D. A.

Privatarkiver. Statsminister Niels Neergaard. 1973. Politikerne Chresten Berg – Maren Berg f. Bertelsen – Politikerne Sigurd Berg. 1973. Politikerne Lars Dinesen. 1973. Slægten Hegermann-Lindencrone. 1974. Slægten Glahn. 1974. Foreløbige arkivregistraturer.

Ny serie. Udgivet af Rigsarkivet, København.

Et stort historisk og kulturhistorisk kildemateriale findes i Rigsarkivets samling af private personarkiver. I 1972 udgav Rigsarkivet en summarisk oversigt over disse personarkiver (omtalt i Sønderjyske Årbøger 1973), og fra 1973 følges denne udgivelse op af en række detaljerede oversigter over indholdet i nogle af disse arkiver. I det hele taget er der planlagt et væsentligt mere omfattende udgivelsesarbejde på dette felt end hidtil set. Af de nyudkomne registraturer vil det formentlig være registraturen over Niels Neergaards arkiv, der vil have størst interesse for den, der arbejder med Sønderjyllands historie. Men den planlagte udgivelse af registraturen over Aage Friis privatarkiv vil naturligvis blive imødeset med særlig interesse.

D. A.

Ingenlørkorpsets arkiv. Bind I. Fortifikationsetaternes arkiv 1697–1763. Ingenlørkorpsets arkiv 1763–1848. Ved S. A. Larsen. Foreløbige arkivregistratorer.

Ny serie nr. 7. Udgivet af Rigsarkivet. København 1973. 237 s.

I 1971 blev Hærens Arkiv en afdeling under Rigsarkivet, og der var hermed skabt bedre muligheder for udgivelse af registratorer over det righoldige militærhistoriske materiale i dette arkiv.

Denne detaljerede registrator omhandler den militære bygningstjeneste frem til 1848 og viser bl. a., hvilket vigtigt materiale der her findes af interesse også for den militærhistorisk interesserede lokalhistoriker, f. eks. vedrørende de slesvig-holstenske befæstningsanlæg.

D. A.

Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier. Et værktøj?

Udgivet af Lokalhistorisk Afdeling under Københavns universitets historiske institut. København 1973. 60 s. ill.

En væsentlig bevæggrund for arkitekten, prof. Peter Bredsdorff, til at udarbejde dette hefte, var ønsket om at fremstille et kartografisk værktøj til den ældre danske historie. I ældre tid var menneskers færden meget præget af naturgivne forhold som hav, vandløb og vandskel, og Bredsdorff lægger derfor disse forhold til grund for et orohydrografisk grundkort over det gamle danske område i målestokken 1 : 1 mill. Et grundkort er et forenklet kort, som er beregnet til indtegnning af andre forhold, især til brug for sammenlignende fremstillinger. Hovedvægten i heftet ligger på beskrivelsen af problemerne ved udarbejdelsen af dette kort. Som afslutning på dette typografisk og kartografisk meget smukke arbejde viser forfatteren grundkortets anvendelse på nogle centrale problemer fra den ældre danske historie.

J. W.

Gerd Callesen: En verden at vinde. Arbejderbevægelsens start i Sønderjylland 1872–78.

Forlaget Melbyhus 1974, 47 s. ill.

I denne pjeces har Gerd Callesen udbygget fire artikler, offentliggjort i *Der Nordschleswiger* 1972–73, om arbejderbevægelsens første tid i de fire nord-slesvigske købstæder, altså ikke i hele Sønderjylland, som titlen måske kunne forlede til at tro. I pjecen, der især bygger på avismateriale, har forfatteren bestræbt sig på at skrive en populær fremstilling; men samtidig har han skrevet en tysksproget version til *Zeitschrift der Gesellschaft für*

Schleswig-Holsteinische Geschichte 1975 med titlen Die Arbeiterbewegung in Nordschleswig 1872–1878. Her vil den interesserede kunne finde udførlige kildehenvisninger, bilag m. v. I begge versioner fremsættes nogle interessante hypoteser, der fortjener nærmere undersøgelse.

D. A.

Tilbageblik over 75 år 1899–1974. Jubilæumsskrift for Dansk Typograf-Forbunds Haderslev afdeling.

Redigeret af Jep Paulsen, Hans Gorrsen og Alfr. Thomsen, 1974. 52 s. ill.

I modsætning til, hvad der er tilfældet i det øvrige Danmark, har kun yderst få af de sønderjyske fagforeninger markeret sig ved udsendelse af jubilæumsskrifter. Derfor er det bemærkelsesværdigt, at Typografforbundets Haderslev afdeling nu udsender sit andet festskrift. Det første kom i 50-året 1949. Det nye festskrift står på flere måder i gæld til det gamle, men bringer også en del nyt stof, bl. a. Hans Gorrsens morsomme erindringsglimt om særprægede arbejdsforhold i 1930'erne. Desuden har Alfr. Thomsen fremdraget forskellige træk fra foreningens ældste, bevarede forhandlingsprotokol til belysning af forholdene i den tyske tid. Som helhed er der tale om en smuk og velskrevet tryksag, der især er koncentreret om skildringen af ældre tiders arbejdsforhold og kun i beskedent omfang beskæftiger sig med den almindelige politiske og organisatoriske udvikling.

D. A.

Hans Mosegaard: Grønsebarnet. En arbejders erindringer.

Forlaget Melbyhus 1974. 100 s.

Hans Mosegaard, der voksede op i Haderslev, er født i 1902 som søn af den danske tobakspinder Johann Mosegaard og den tyske arbejderdigter Anna Mosegaard. Et uddrag af erindringerne, nemlig fra barndomstiden i Haderslev, er trykt i Sønderjysk Månedsskrift 1974; men erindringerne er nu med rette trykt i deres helhed. Mosegaard udlærtes som bager i Haderslev, men arbejdede under mellemkrigstidens depression talrige steder, afbrudt af arbejdsløshedsperioder. Erindringerne giver et godt indtryk af den tids vilkår for en arbejder. Trods bogens titel står der ikke så meget om forfatterens nationale udvikling, som man måske kunne have forventet; men spredte, interessante træk meddeles dog.

D. A.

Noter og nyt

Landsarkivet

Året 1974 karakteriseredes først og fremmest ved en stærkt stigende aktivitet på næsten alle områder. Besøgstallet satte ny rekord med 2676 mod 1814 i 1973. Antallet af ekspeditioner til læsesalen var 17419 mod 14011 det foregående år. Udlån til andre arkiver og biblioteker viste derimod en lille tilbagegang fra 512 ekspeditioner i 1973 til 478 i 1974. Indlånet var som i de senere år ret beskedent. 71 ekspeditioner i 1974 mod 63 i 1973. Der er xerokopieret 48081 stk., hvoraf langt den overvejende part er gået til kirkebogskopieringen. Der er fra maj til nytår på det nye værksted konserveret 5225 blade, 1 pergament, 7 segl og 7 kort, og der er indbundet 42 biblioteksbind, mens 935 bind arkivregistrarer m. v. er forsynet med kartonomslag.

Afleveringen fra embeder og private, der i 1973 beløb sig til 510 løbende hyldemeter, var 1974 kun 187 løbende hyldemeter; men der fortsættes fremdeles med at hjemtage såvel de statslige embeders arkiver som arkivalier af kommunal og privat proveniens. Af kommunal proveniens er der navnlig kommet afleveringer af de preussiske melderegistre, forløberne for folkeregistrene. Af private afleveringer i 1974 skal især nævnes: fru Anna Ølgaard, Åbenrå, har supplerende afleveret dele af faderen, redaktør Anders Lebecks og moderen, Margrethe Lebecks privatarkiver og har endvidere afleveret dele af eget privatarkiv. Overlærer Th. Jepsen, Lyngby har afleveret efterladenskaber efter faderen, ingeniør Hans Jensen Jepsen, der var født i Hostrup sogn, og som døde 1933. En betydelig supplerende aflevering til landdagsmand, senere landstingsmand H. D. Kloppenborg-Skrumsagers arkiv er kommet fra svigersønnen Jens Skau, Nygård. Frimenighedspræst Niels Gaardhus, Rødning, har afleveret sager vedr. Rødning frimenighed og højskole, lektor Knud Olrik sager vedr. Det unge Grønseværn 1936–58 og branddirektør H. Prinds, Visby, Tønder amts sognefogedforenings forhandlingsprotokol 1921–73. Pastor E. Juhlers omfattende optegnelser især vedrørende løjtske og åbenråske slægter er afleveret af fru Helene Nissen, Barsø, og fru overlæge J. N. Lorenzen, Tønder, har afleveret dele af faderens, borgmester E. Plewkas, svigerfaderens, gasværksdirektør M. D. Lorenzens og ægtefællens, overlæge J. N. Lorenzens privatarkiver.

Landsarkivet har givet husrum til et hold kursister under Lærerhøjskolens Haderslev afdeling. Emnet for årskursus var sønderjysk lokalhistorie i almenhistorisk perspektiv, og deltagerantallet beløb sig til 26. Der undervistes tre timer om ugen af lektorerne, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev og Leif Ingvorsen, Jelling, samt af arkivar Dorrit Andersen og landsarkivar Peter Kr. Iversen. Et lignende kursus med 20 deltagere gennemføres 1975/76, og et fortsættelseskursus 1976/77 planlægges. Forhåbentligt kan disse kurser ikke blot give inspiration til undervisningen i folkeskolen, men måske også inspirere nogle af deltagerne til at deltage i lokalhistorisk arbejde. Historisk Samfund for Sønderjylland arrangerede efteråret 1974 et vejledende kursus i personalhistorie under ledelse af arkivar Jørgen Witte. De 40 tilmeldte deltagere måtte deles i to hold. Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver arrangerede i week-enden den 16.-17. november 1974 et vejledende kursus for begyndere i arkiveringsteknik med ca. 50 deltagere. Foreningen mødte selv med instruktører, nemlig formanden, skoleinspektør A. Strange Nielsen, Toksværd, der talte om oprettelse af lokalhistoriske arkiver og udformning af vedtægter, sognepræst Laust Kristensen, Ejby, der vejledede i indsamling m. m., og overlærer Niels-Jørgen Hansen, Ringsted, der fortalte om registrering og arkivering. Også opbevaring af arkivalier og arkivpleje blev der givet vejledning i. Landsarkivar Peter Kr. Iversen fortalte om landsarkivet og Historiske Samlinger for Sønderjylland og foreviste nybygningen. Der blev givet prøver fra film- og stemmearkivet. I forbindelse med weekendkurset vistes S sammenslutningen af lokalhistoriske Foreningers jubilæumsudstilling. Arkivet har givet husrum til forskellige mindre arrangementer. Et liniehold lærerstudierende fra Tønder Statsseminarium blev orienteret om dansk arkivvæsen og landsarkivets materiale af arkivarerne. Åbenrå byhistoriske Forening holdt sin generalforsamling den 30. april 1974, ved hvilken lejlighed Preben Jakobsens film om landsarkivets byggeri vistes. En privat studiekreds har set gamle film. Flere foreninger, deriblandt Historisk Samfund for Sønderjylland, har fået forevist den nye bygning, og Dansk Kultursamfund holdt sit bevillingsmøde den 13. september 1974 på landsarkivet. Tre af besøgene var af særlig karakter, idet personalet med ægtefæller fra Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp med den nye arkivdirektør, dr. W. Prange i spidsen besøgte landsarkivet lørdag den 25. maj 1974. Landsarkivar Peter Kr. Iversen gav en kort orientering om forskellen mellem Landesarchiv og de danske landsarkiver. Efter en orientering på tysk af arkivar Jørgen Witte i foredrags-salen var der rundvisning. Også filmen om byggeriet blev vist. Lørdag den 28. september havde landsarkivet besøg af kollegerne ved Stadtarchiv i Flensburg under ledelse af Stadtarchivdirektor, dr. Schütt. Søndag den 13. oktober havde personaleforeningen ved landsarkivet i Odense imødekommet en indbydelse fra den herværende personaleforening om et besøg på landsarkivet. Også andre arkivarer fra ind- og udland har taget det nye arkiv i øjesyn.

Landsarkivet har sammen med Åbenrå byhistoriske Forening og Historisk

Samfund for Sønderjylland udgivet Morten Kamphövener: Borgerskaber i Åbenrå 1686–1867 bd. I–II, og endvidere blev udgivelsen af registranterne over de nordslesvigske præstearkiver påbegyndt. Som nr. 1 i serien udsendes registranten over præstearkiverne i Tørninglen provsti, og registranterne for de øvrige provstier vil komme i følgende rækkefølge: Tønder, Haderslev, Åbenrå og Sønderborg. Disse registranter kan købes for 15 kr. pr. stk. Til internt brug og ikke i handelen er en registrant over melderegistre, der bl. a. er udsendt til samtlige kommunekontorer i landsdelen, og en kronologisk fortegnelse over sager ældre end 1559.

Om årets største begivenhed, indvielsen den 1. april, er der allerede berettet udførligt i Sønderjyske Årbøger 1974, s. 243 f.

Med udgangen af december afskedigedes efter ansøgning den mangeårige medarbejder, assistent H. A. Jacobsen. I hans sted er ansat assistent Vagn Geertsen, Nr. Hostrup. Arkivbetjent p. p. Johs. Schmidt fik bevilget afsked med udgangen af juli, og hans afløser M. C. Lind Petersen, der er uddannet fototekniker, tiltrådte 1. oktober 1974. Stud. mag. Lars Henriksen arbejdede efter nytår en kort tid som studentermedhjælper.

P. K. I.

Historiske Samlinger for Sønderjylland

Historiske Samlingers beretnings- og regnskabsår går fra 1. april til 31. marts, og ligesom sidste år blev 1974/75 såre betydningsfuldt. De nye lokaler har givet gode arbejdsmuligheder, og fru Vibeke Gribsvad har fået hjælp til billedregistreringen af fru Xenia Schaumburg. To store afleveringer kom helt til at præge arbejdet, nemlig ca. 10 000 billeder fra Åbenrå byhistoriske Forening, hvorimellem nogle meget værdifulde albums med fotografier helt tilbage til begyndelsen af 1860'erne, og efter dagbladet Sønderjydens likvidation en aflevering fra chefredaktør Larsen-Ledet af bladets billedarkiv på ca. 3500 billeder. Disse to afleveringer vil altid rage op i kvantitet og kvalitet. Af andre værdifulde afleveringer kan nævnes, at Sprogforeningen har overladt Historiske Samlinger redaktør Johs. Moldts album indeholdende portrætter af mange af hans samtids betydnende personligheder i landsdelen, og at professor, dr. phil. Troels Fink har afleveret fotoalbums, der har tilhørt frk. Helga Fink, Haderslev. Fru direktør H. Müller Kristiansen, Sønderborg har afleveret fotografier, især fra Sønderborg i de nærmeste tiår efter genforeningen, og der er iøvrigt modtaget gaver fra bl. a. gårdejer J. Skau, Nygård, redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, bibliotekar Mette Berg, Åbenrå, amtskontorchef J. P. Caspersen, Åbenrå og studiektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev. Det vil tage en rum tid at få alle disse billeder ordnet og registreret. Fru Gribsvad har arrangeret en fornem udstilling af billeder af gamle Åbenrå-fotografer fra tiden før 1900. Denne udstilling har været vist et par gange i landsarkivets foredragssal i forbindelse med arrangementer der. Også nogle af

*J. Caprani (1836-78) lærte 1863 at fotografere i Flensborg og byggede derefter atelier i Åbenrå, hvor han tillige var boghandler. Fra hans tid i Åbenrå, 1863-72, er der fra hans atelier bevaret mange portrætter i visitkortformat af kendte åbenråske borgere. Det fortælles, at Caprani under krigen 1864 tjente ca. 5000 rdlr. på fotografering af soldater. Fra 1872 til sin død 1878 var han fotograf i Kolding. Det gengivne portræt af Caprani er fra 1860'erne.
(Historiske samlinger for Sønderjylland).*

filmene har været vist, bl. a. ved Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkivers kursus på landsarkivet d. 16. og 17. november 1974, hvor Historiske Samlinger også var vært ved et »sønderjysk kaffebord«. Der har som sædvanligt været udlånt billeder til brug for Historisk Samfunds og andre publikationer, til dagblade og TV. Også private begynder at spørge efter gamle billeder af deres familie eller hjemstavn. Efter at fotograferingen af gamle bygninger i Tønder amt stort set er afsluttet, søges der kontakt med fotoamatørgupper i andre egne af landsdelen med henblik på gennemførelse af en lignende fotografering der.

En betydelig del af båndarkivet blev sidste sommer registreret og afspillet af student Peter Iversen. Dette arbejde vil blive fortsat ved lejlighed. Nogle af båndene har været anvendt som demonstration ved møder, kurser og rundvisninger. Der er i årets løb afleveret en halv snes nye bånd.

Også 1974/75 har Historiske Samlinger for Sønderjylland fra Dansk Kultursamfund modtaget 15 000 kr. til dækning af driftsomkostningerne.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Cand. phil. Carsten R. Mogensen har været stipendiat siden 1. september 1973. Hans forskningsemne er »Tyskland og det danske mindretal i Sydslesvig 1933–1945. En studie i nazistisk mindretalspolitik.« Det første flere hundrede sider stærke tekstudkast vil foreligge i juli 1975. Bogen ventes afsluttet i april/maj 1976. Cand. phil. Bjørn Rosengreen har været stipendiat i tiden fra 15. august 1974 til 15. februar 1975. Hans arbejdsobjekt var »Den politiske udvikling i provinsen Slesvig-Holsten fra 1925 til 1945.« På grund af den korte stipendietid blev forskningsarbejdet ikke afsluttet. Vi måtte nøjes med en differentieret oversigt over arkivmaterialet og en kritisk vurdering af sekundærlitteraturen samt en nuanceret forskningsplan.

Vi håber, at Bjørn Rosengreen, der har fået et 4 måneders DAAD-forskningsstipendium, vil finde midler og veje til at få gennemført dette for os meget vigtige forskningsarbejde, der lover gode og nye resultater.

Det har vist sig, at en samtidig ansættelse af flere stipendiater virker gavnligt for alle medarbejdere ved studieafdelingen.

I sammenhæng med stipendiaternes forskningsarbejde førtes der en omfattende korrespondance med adskillige tyske og amerikanske arkiver.

I marts 1975 udkom Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. Bogen blev tilbudt medlemmerne af Historisk Samfund for Sønderjylland til favørpris. Bogen fik en god modtagelse i dagspressen.

Den næste bog, der udsendes, er Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945–1954. Bogen bliver på ca. 195 sider.

Lindstrøms bog er det første forsøg på en samlet fremstilling af landet Slesvig-Holstens politiske historie i de modsætningsrige år 1945–54 og vil være en god introduktion netop for danske læsere.

Takket være højesteretsdommer Frants Thygesen har vi fundet frem til flere medarbejdere til bogen om Egernfærde. Men der mangler stadig skrībenter til nogle vigtige emner.

Kontorchef Lars Schubert er i fuld gang med at samle manuskripter til »Barn og ung i Flensborg«.

Ved egentlige møder har det daglige arbejde og dets resultater kunnet drøftes og fortsat arbejde planlægges. Professor, dr. phil. Troels Fink har deltaget i disse møder.

J. R.

Haderslev Museum

Museets udgravningssæson har i det forløbne år budt på to udgravningsresultater af særlig interesse, begge ved udgravninger, som der ikke på forhånd var stillet særlige forventninger til. På en mark tilhørende grdj. Jakob Kloppenborg i Harreby lå en overpløjet gravhøj, som indeholdt sten, og som trængte til at undersøges, hvis ikke alt skulle ødelægges ved pløjningsarbejdet. Stenene viste sig at være grupperet inde i midten af højen, de fleste i en ring omkring centralgraven. Denne grav var en stenalderbegravelse fra enkeltgravskulturen, og den var placeret i en stor firkantet nedgravning, der oprindelig må antages at være holdt fri for jord et stykke tid, idet der omkring den havde været bygget et slags hus af oprejste pæle og planker. Dette hus er brændt af, og det var foruden pælehullerne de delvis forkullede rester af disse planker, der fortalte om huset. Et sådant »dødehus« er ikke tidligere set i forbindelse med en så gammel grav.

Mærkeligere endnu var, hvad der fandtes lidt syd for graven og dødehuset, i sydkanten af højen. Dybt nedgravede stolper viste her en mærkelig V-formet bygning, som man ikke tidligere har set mage til, og hvis funktion eller forhold til graven i højen ikke blev klarlagt.

Spørgsmål til fremtidige undersøgelser efterlod også en anden udgravning. I Trappendal ved Hejlsminde lå en overpløjet gravhøj, hvor der pløjedes på større sten, og som derfor blev undersøgt. Oppe i selv højen fandtes forskellige grave, hvoraf den ældste var placeret således, at den daterer højens anlæg og det, der blev fundet under den, til at være ældre end slutningen af ældre bronzealder. Under højen lå en nedgravning, der lignede en stor grav, men aldrig har været benyttet som sådan, og omkring denne fandtes stolpehullerne til et stort hus. Nedgravningen, som ikke er en grav, er gravet inde i huset, mens det stod der, og umiddelbart derefter er huset brændt af, så affaldet fra branden kom ned i nedgravningen. Det må formodes, at den første del af højen er lagt over stedet umiddelbart efter branden. Huse fra ældre bronzealder kender man ikke mange af, og placeret som her under en gravhøj har man ikke tidligere set dem. Vi kender

i det hele ingen fortilfælde til et sådant fund og må afvente yderligere fund for at komme en forklaring nærmere.

Den i sidste års meddelelse fra Haderslev Museum omtalte undersøgelse af voldstedet Nørrevold ved Arrild er fortsat i år i direkte tilslutning til sidste års gravning. På den midterste slotsbanke har der stået et stort tårn med tykke mure i røde mursten. Dets størrelse kender vi endnu ikke helt. Ud imod den meget brede voldgrav har der stået en palisade af 3 m lange tætstillede egebjælker. Undersøgelsen, der som tidligere nævnt foretages i samarbejde med museumsinspektør Hans Stiesdahl, Nationalmuseet, må fortsætte med at få fuld klarhed over tårnets størrelse og voldgravens dybde og bredde. Der må træffes særlige tekniske foranstaltninger for at komme til bunds i voldgraven, hvor der så til gengæld er særlig gode bevaringsforhold for genstande af organisk materiale. Ved siden af hovedbanken ligger forborgen, den såkaldte bailey, der derefter må undersøges.

Anlægget af motorvejen har givet anledning til forskellige undersøgelser betalt af vejdirektoratet. En gravhøj i Rise skov viste sig at være bygget over 9 urnebegravelser fra yngre bronzealder. Den tids urner findes ellers i toppen af ældre gravhøje, og det er sjældent at finde så mange i bunden af en gravhøj.

Den del af Årupgårdudgravningen, som Haderslev Museum i samarbejdet med forskningsrådet havde påtaget sig, nemlig foruden selve udgravningen også sammensætningen af de mange lerkar, er nu afsluttet og materialet stillet til rådighed for den videnskabelig bearbejdelse.

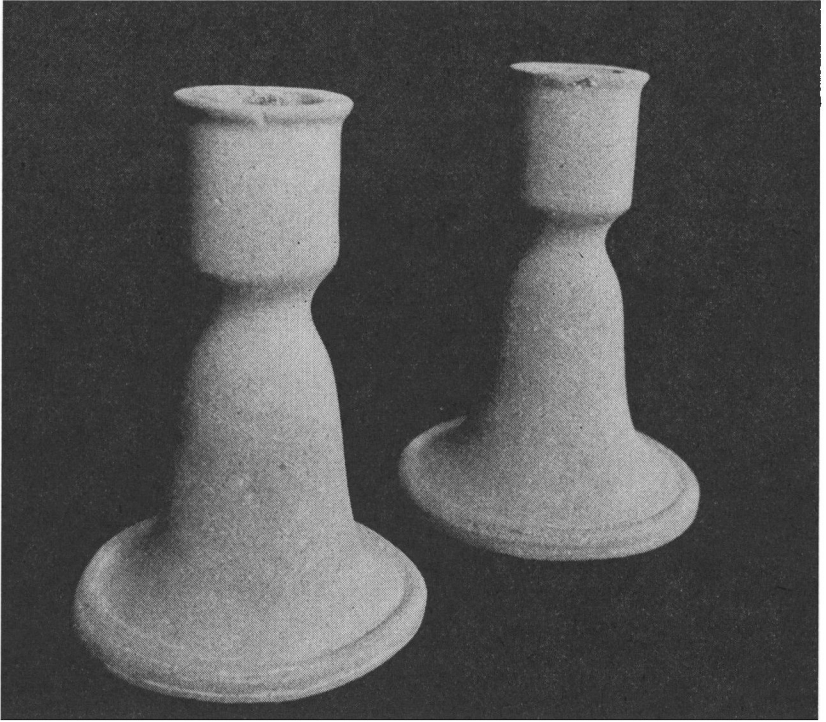
I det museums-pædagogiske arbejde er der, til dels i samarbejde med Sønderborg Museum, fremstillet skolekasser om forhistoriske og historiske emner. De udlånes til skolerne gennem skolecentralerne.

Med hensyn til museets udstillingsvirksomhed kan det fremhæves, at de af museet selv producerede udstillinger spiller en større rolle end tidligere. Det tager meget tid at producere en udstilling, og det har derfor ikke været mangel på emner, men mangel på tid, der hidtil har sat grænser for denne del af virksomheden. En kunstudstilling med lokale malere, en arkæologisk udstilling, Jugendstiludstillingen har været vist foruden en udstilling arrangeret sammen med byhistorisk arkiv og katedralskolen i den gamle latin-skole. 5 vandredudstillinger, deriblandt to kunstudstillinger, er lånt udefra, mens museet ved tre lejligheder har deltaget i udstillinger andre steder i landet. — Den arkæologiske del af udstillingen i det nye Gram Museum har museet påtaget sig at opstille. Den baseres på dele af Årupgårdfundet og andre oldsager fra omegnen af Gram.

Sammen med Arkiv- og Museumsforeningen har der været afholdt 6 foredrag på museet, og i sommerens løb har Haderslev og Omegns Folkedansere to gange haft opvisning på museet, den ene gang om aftenen og med særlig adresse til turister.

»Bøllescenen« gav to forestillinger i museet. De tilstedeværende børn tog livligt del i handlingen.

H. N.

*Lysestager fra Aschenbergs pottemageri i Åbenrå. Åbenrå museum.
(Foto: Erik Smedegård).*

Åbenrå Museum

Åbenrå museum har i regnskabsåret 1974–75 haft følgende udstillinger: 4.4.–28.4. International billedkunst. Malerier og skulpturer udlånt af redaktør C. Gruvemann. (Picasso, Edward Munch, Matisse m. m.) 15.6.–1.8. Gamle søkort fra det attende og nittende århundrede. 10.8.–1.9. Malerier, relieffer og billedvæv, Else og K. Bjørn Knudsen. 31.8.–1.9. Demonstration af modelskibsbyggeri af Peter Jensen, Blans. 7.9.–29.9. Håndvævede stoffer og olmerdug fra Løjt land samt enkelte beklædningsgenstande fra Spindegården, Hanne Vedel, Åbenrå. 17.10.–10.11. Ulandsudstilling, Sct. Georgs Gildet og Statsskolens ulandsgruppe samt museumsgenstande fra ulandene udlånt fra Århus. I forbindelse dermed koncert på ulandsinstrumenter og demonstration af afrikanske retter. 15.11.–1.12. Malerier, emaillemalerier og skulpturer, Ivan Cairole, Byron Hulsart og Finn Brandstrup. 1.12.–31.12. Oldemors juletræ samt dukke- og legetøjsudstilling med egne og lånte ting. 8.12.–5.1.1975. Malerier, collager, akvareller og træsnit, Lejf

Nissen, Åbenrå. 29.1.–12.2.75. Edward Anberg, Træsnit fra livet på Burmester og Wain. 15.2.–1.3.75. Herluf Bidstrup, Tegninger. 6.3.–16.3.75. Den nordiske uge. Unge norsk kunst og islandsk kunst. 23.3.–8.4.75. Træsnit, ætsninger, tegninger og skulpturer af Nikolaus Wehding og Preben Køie Nielsen.

Af særdeles gode nyerhvervelser har museet i det forløbne år som gave fået en smuk kommode i eg og elm fra det attende århundrede, formentlig af Åbenrå-snedkeren Lorenz Nielsen, 1 halvmodel af et sejlskib fra 1850 fremstillet af en Åbenrå-sømand, 2 pottemagerlysestager fra Aschenbergs pottemageri i Åbenrå, 1 meget smukt saltkar med blåt glas i sølv af Åbenrå-guldsmeden Thomas Jensen, 1 sølvteski af Peter Johansen Petersen, Åbenrå. Ved køb har man erhvervet 2 bægre, 1 sukkertang og 3 hovedvandsæg, alt af Åbenrå-mestre.

Til kunstafdelingen har man købt 1 skulptur af Nikolaus Wehding: »legende hunde«, 1 emaillemaleri af Finn Brandstrup og 1 maleri af Hans Øllgaard, »fiskende piger ved stranden«. En morsom gave var en dåbskjole fremstillet af et brudeslør. Den tilhørende brudekjole, der i 1838 blev brugt af Nicoline Grauer, født Aagaard fra Agerskov, der blev gift med den kendte dr. Grauer i Åbenrå, havde man allerede fået for et par år siden. Den sidst modtagne gave var et sølvur med inskription 9. april 1848. Uret havde tilhørt Car. Heinrich Schrøder, der i 1848 sammen med en anden ung matros fra krigsdamperen, »Najaden« spionerede ved Holnæs. De blev fanget, men slog sig løs, da de skulle føres til Flensborg. Med uret fulgte hyldestsange fra 1848, digtet til pris for de tapre gutter. Museet har modtaget mange andre gode ting. Ved den store dukkeudstilling til jul mødte man en ualmindelig stor interesse og hjælpsomhed fra publikums side, og museet fik lov til at låne mange morsomme genstande.

H. J.

Museet på Sønderborg slot

Den fremgang i besøgstallet, der har præget tiden efter restaureringens afslutning, er fortsat i 1974. Det samlede antal årlige besøgende er nu næsten 70.000. Af disse er, som det nu har været i en årrække, omkring 20.000 lejrskole-elever, der især kommer for at få gennemgået bygningen og dens historie og de slesvigske krige. Turist-antallet har været svagt stigende de sidste år, men den væsentligste del af stigningen falder på lokale, dvs. sønderjyske, skoler og på besøgende. De forbedrede muligheder for særudstillinger og indretning af en undervisningsstue er hovedårsagerne til dette.

Af særudstillingerne var »Nord og syd i Skandinavien«, der omtales i sidste årsberetning langt den største – det har været den mest omfattende udstilling, museet nogensinde har arrangeret ved egne kræfter, og den var kun mulig ved hjælp af et meget stort tilskud fra Nordisk Kulturfond og ved udlån fra en række danske og udenlandske museer. Den samlede et stort

besøgstal og er blevet rosende omtalt, også af udenlandske eksperter. En del af det udarbejdede materiale er iøvrigt udnyttet ved udlån, og der blev lavet en smuk lysbilledserie om udstillingen.

Om en meget fin model af et stykke af Havbogade med Vendepladsen arrangeredes en særudstilling om den gamle Sønderborg-gade. Modellen var dygtig udført af Johan Brag, der er født og opvokset i gaden, og som har formået at gengive husene med største nøjagtighed. Ikke mindst denne særudstilling har resulteret i et større besøg af sønderborgere.

I december arrangeredes en legetøjsudstilling, dels på grundlag af museets egne samlinger, dels med lån fra private. Blandt de lånte ting var en sjælden dukketeater-samling og en fornem samling dukker i dragter fra hele Europa. I januar 1975 havde museet abonneret på en vandreudstilling med mexikansk folkekunst, der tog sig meget morsom ud i de store lokaler, og i februar-marts opbyggedes en udstilling om emnet »fugle.« Her vistest de to ældste danske værker med fugletegninger, det ene udført af alsingeren N. Kjærboilling, sammen med en stor samling udstoppede fugle. Desuden vistest et rigt udvalg af de særligt alsiske fjerfuglebilleder, og i en montre vistest fuglemotiver i folkekunsten. Til denne udstilling var lånt materiale fra Universitetsbiblioteket, Zoologisk Museum og fra flere private.

I påsken afholdtes endelig en stor kunst-udstilling, arrangeret af Sønderborg Kunstforening og kunstnersammenslutningen »Corner«. Den fyldte hele 2. sal i vestfløjen, og kunstværkerne tog sig særdeles godt ud i de smukke rum. Dette resulterede dels i et godt besøg, dels i et stort salg af de udstillede værker. Museet benyttede lejligheden til at købe et maleri af Johs. Carstensen og et af Viggo Kragh-Hansen og en række grafiske arbejder af Victor Brockdorf.

De mange særudstillinger lægger stort beslag på museets arbejdskraft. De vil derfor normalt ikke kunne arrangeres indenfor lejrskole-sæsonen, hvor det faste personale er bundet af omvisninger, og det må erkendes, at det heller ikke var muligt at lave så mange i museets egen regie, hvis ikke museet havde en god medhjælp i militærnægtere og revalidender. En stilling som håndværker og udstillingstekniker er dog hårdt tiltrængt ved museet, hvis udstillingsaktiviteten skal fortsætte. Også kravene til opsyn og rengøring øges med det stigende besøgstal, og for at imødegå de derved øgede lønudgifter har museet fra 1. april sat billetprisen op til 2,- kr. for voksne og 1,- kr. for børn.

Museet har foretaget en del indkøb i det forløbne år. Foruden de ovenfor nævnte billeder er kunstafdelingen øget med et maleri af Johs. Carstensen og et litografi og en tusch-tegning af K. Sønderburg. Mønt- og medallesamlingen har især været flittig med nye indkøb, og der er indkøbt enkelte ting til de kulturhistoriske samlinger. Som sædvanlig har museet modtaget en lang række gaver, ikke mindst skomager- og snedkerværktøj samt en del legetøj, det sidste et resultat af december-udstillingen. Bestyrelsen for det nu nedlagte »Sønderjysk Hjemmevæv« har besluttet at overdrage hele den omfattende prøve- og mønster-samling til museets tekstilsamling. Der er her

tale om en meget smuk og værdifuld gave til museet med talrige gamle prøver på sønderjyske vævninger og mange meget smukke kopier efter de bedste af landsdelens gamle væve-mønstre.

Museets undervisning består dels som hidtil af de mange lejrskole-omvisninger, men dels også af en øget udnyttelse af den særlige undervisningsafdeling. Det har især drejet sig om besøg, tilrettelagt for de mindre klassetrin og om medvirken ved arrangement af særlige emnedage på flere af egnens skoler. Afdelingen har i samarbejde med Historielærerforeningen arrangeret et lærer-kursus i september, ud fra museets samlinger, hvor I. Adriansen og J. Slettebo deltog for museet. Begge deltog også i et seminar om museum og undervisning på Sandbjerg slot, arrangeret af Historielærerforeningen. Afdelingen afholdt endelig d. 15. september en særlig børnedag med demonstration af spinding, brikvævning, sprang-vævning, flinthugning og maling af korn med skubbekværn og med forevisning af oldtidsfilm. Mange var involveret i dette arrangement, der blev en stor succes med næsten 400 børn som tilskuere og deltagere.

Fra museet har assistent, frk. E. M. Juhler deltaget i et arkivkursus i Åbenrå. Vagtmester P. R. Madsen har deltaget i DKM's møder om økologiske udstillinger på Hald og i Lakolk, og museumspædagog, fru I. Adriansen har deltaget i DKM's kursus i Lakolk og i årsmødet i Holstebro samt i møde i København til planlægning af provinsmuseernes særudstilling i Handelsbankens bygning i Østergade. Fru Adriansen er blevet udpeget til medlem af redaktionen af DKM's medlemsblad »STOF« og har deltaget i redaktionsmøder her. J. Slettebo har deltaget i bestyrelsesmøder i Dansk historisk Fællesforening og i dennes og DKM's årsmøde i Holstebro samt i DKM's kursus på Hald og i møder i ICOM's danske komité samt Kunstmuseumsforeningens week-end kursus i Odense.

I årets løb har fru I. Adriansen publiceret artikler i »Folk og Kultur« (om russiske krigsfanger i Nordslesvig 1914–18), i »Nordslesvigske Museer« II (om museets Havbogade-undersøgelser og om »Handlende i Havbogade«) og i tidsskriftet »Historie og Samtidsorientering« om museumspædagogiske spørgsmål. J. Slettebo har som hefte nr. 52 i serien »Fra Als og Sundeved« publiceret bogen »Sønderborg slot – restaurering og historie« og har desuden leveret en artikel i »Nordslesvigske Museer« II og anmeldelser i »Fortid og Nutid«.

Den store dansesal og foredragssalen benyttes også i stigende omfang til særarrangementer. Under den norske konges Danmarksbesøg var dronning Margrethe den 13. september vært for kong Olav ved en frokost på slottet. Der var et vagtkompagni fra Sønderborg kaserne opstillet i gården, hvor Slesvigske Fodregiments musikkorps musicerede, og i salen spillede en gruppe fra Sønderjyllands Symfoniorkester for de 40 gæster. Den 20. februar var Sønderjyllands amtsråd vært ved en middag i gobelin-salen for en delegation fra Landdagen i Kiel. Sønderborg Musikforening har afholdt tre meget velbesøgte kammerkoncerter i salen – den ene aften med guitaristen Ingolf Olsen, hvor der var over 200 tilhørere, og i propaganda-

ugen for musik var der arrangeret en vellykket sangaften med deltagelse af 5 forskellige kor. Endelig fandt ligesom sidste år Teknikums afslutning med overrækkelse af eksamensbeviser sted i salen. I foredragssalen har Historisk Samfund for Als og Sundeved og foreningen »Bedre Bymiljø« holdt møder for deres medlemmer og Sct. Georgsgildet og Dansk Campingunion har haft arrangementer samme sted. Desuden har foredragssalen i adskillige tilfælde været benyttet til foredrag for besøgende grupper, især ved gennemgang af slottets historie. Salens værdi for museet er allerede nu helt klart fastslået.

J. S.

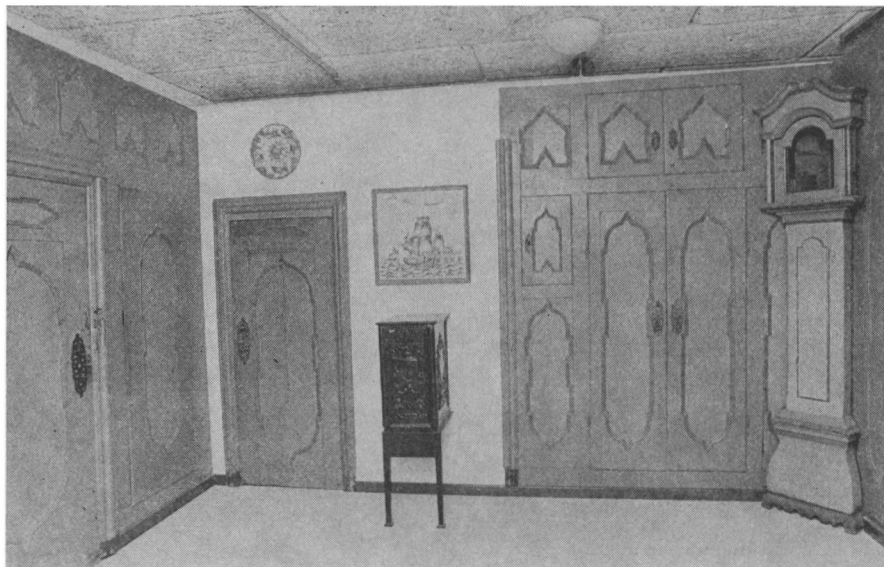
Tønder Museum

Den i forrige beretning omtalte restaurering af porthusbygningen i den form, kgl. bygningsinspektør O. J. Müller gav den 1741, er omsider gennemført. På grund af brand- og sammenstyrtningsfare måtte man i sommerens løb fjerne det i 1836 påsatte tag over fængslerne fra 1812 og den helt forkerte vestgavl på kasematbygningen. I 1923 var der i dette oprindelige brændselsloft indrettet en kustodebolig, og den fine gård, som afgrænsedes af drabantsalsbygningen på den ene og kasematbygningen på den anden side, var muret inde og indrettet som trapperum. Alt dette er nu frilagt, og Tønders næstældste bevarede hus er igen synligt i sin oprindelige skikkelse. En række hidtil gådefulde bygningsdele er frilagt, bl. a. det lille trappehus, der fører fra drabantsalen til den til 1741 ovenover liggende sal. Et i årtier påtænkt restaureringsarbejde er omsider afsluttet, og byen er blevet en historisk bygning rigere.

Samtidig med dette gennemførtes den komplette rundgang i hele museet. Allerede i 1974 var den ene af sydfløjens kældre taget i brug som udstillingsrum for museets samling af ovne og ovnplader, men upraktisk var det imidlertid, at man for at nå ned til dette rum skulle frem og tilbage samme vej. Ved yderligere at inddrage de to resterende kælderrum i denne fløj som udstillingsrum samt den dertil knyttede trappeskakt for kunstmuseets sydtrappe kunne nu den totale rundgang i såvel kulturhistorisk som kunstmuseum etableres, således at man via kunstsalerne i kunstmuseets første etage og den nævnte sydtrappe afslutter museumsbesøget gennem de nyindrettede kælderrum og kommer ud af hovedtrappen, uden på noget tidspunkt at have krydret sit spor. Museet havde oprindeligt henved 10 blindgader.

Tønder Museums udstillingspotentiel omfatter nu 34 udstillingsrum på 900 m². Hertil kommer kunstmuseets stationære samling i to sale på godt 250 m². Til specialudstillinger råder kunstmuseet derudover over tre rum på henved 500 m².

I de nyindrettede kælderrum er vist a) kirkelige genstande, b) stue fra Rømø (flyttet fra rummet over porten), c) stue fra Sæd (nyopstillet panelrum fra ca. 1760), d) ovne.

Panelstue fra gård i Sæd, o. 1760. Opsat i Tønder museum sommeren 1975.

Den nævnte stue fra Sæd, der har været magasineret siden 1943, hvor den erhvervedes fra et siden nedbrudt hus, var udstillet på en erhvervsmesse i Tønderhallen maj 1975 sammen med kniplinger fra museet. November 1974 var i kældrene udstillet broderier og smykker fra Herzegovina og Bosnien.

Museets samlinger er forøgede med kniplinger, glas, fajance og porcelæn. Dertil meget sølv, herunder tre betydelige hovedvandsæg fra Tønder og Højer. Men vægtigst var nok erhvervelsen af et fint lavsbæger fra Tønders slagterlav. Det er udført af kandestøberen Thomas Heinrich Brockmann fra Tønder 1732 og erhvervet med tilskud fra Sparekassen Sønderjylland i Tønder. — Af møbler kan fremhæves et malet skab med vaser og livstræer, dateret 1774, og en særdeles eksklusiv Chr. VIII-sofa, også fra Ballum, gave fra fru arkitekt Mundt i Sønderborg, angiveligt et mesterstykke fra en Tønder-snedker, men nok snarere fransk import.

Af de mange betydelige restaureringsarbejder bør fremhæves opsætningen af en cylindrisk pottemager-ovn fra gården Gottesberg i Kleiseerkoog, måske en Christiansfeld-ovn og af en Jugendstil-fajanceovn fra Tønder.

Museets bibliotek har fået en værdifuld tilvækst fra amtskolekonsulent Nicolai Svendsens bogsamling med mange særdeles sjældne topografiske bøger.

Museet har udgivet en række mindre lokalhistoriske afhandlinger af afd.

overlæge John N. Lorenzen og været ramme for to fjernsynsudsendelser med Ejner Johansson og Anton Kædegaard som producere.

Besøgstallet var i kalenderåret 1974: 31.960.

S. Sch.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Som led i amtets beskæftigelsesarbejder stilledes der i december 1974 ca. 500.000 kr. til rådighed til restaurering af Tønders gamle i 1912 opførte elektricitetsværks-bygning, en oprindelig ganske harmonisk bygning, men totalt fordærvet ved bestandige tilbygninger. Under ledelse af amtsarkitekt Johannes Kristiansen påbegyndtes i februar 1975 en omfattende istandsættelse og tilbageføring af denne bygning med det sigte at indrette den som annex for Sønderjyllands Kunstmuseum. Arbejdet forventes færdigt i løbet af efteråret, hvorefter museets fremtidige skiftende udstillinger kan arrangeres i de henved 350 m² store to sale, i hvilke koncert- og foredragsforanstaltninger også finder sted. Kunstmuseets samlede udstillingsareal kommer herefter op på henved 800 m², en betragtelig udvidelse, som bl. a. indebærer, at man ikke behøver fjerne museets faste samling ved større udstillingsarrangementer.

Museets udstillingsvirksomhed er stadig betydelig. 1972/73 var den 12, 1973/74:22 og 1974/75:38. Særlig succes havde en mindeudstilling for Agnes Smidt i oktober 1974 og den stort anlagte Trompe l'oeil-præsentation i jan.-marts 1975 (illusionskunst).

Mange trykte plakater og kataloger er udgivet til disse udstillinger. Af større omfang er Poul Gammelbo: Trompe l'oeil gennem 300 år og Sig. Schoubye: Agnes Smidts portrætverden.

Et led i museets arbejde er det i andre sønderjyske områder end Tønders at vise kunst frem. Man har således tilrettelagt mindre udstillinger i Broager, Gråsten, Højer, Nordborg, Vojens og Åbenrå, men det er et spørgsmål om personalekapacitet, når det ikke er blevet til meget mere.

Af museets nyerhvervelser af kunst kan følgende anføres:

1) Skulptur og lign.: *Herman Stilling*: Glemte landskab. Mosaik. (393) *Kirsten Rose*: 2 træ-collager. (432/33) *Sonja Ferlov Mancoba*: Élan vers l'avenir. Bronze. (435) *Freddy Poulsen*: Søndagstur. Jernskulptur. (439) *Nicolaus Wehding*: Mand med pelshue. Granit. (440).

2) Oliemalerier: *Sven Enselmann*: »Klostermærken«. (417) *Flemming Bergsøe*: Victor er død. (418) *Gave*. *Flemming Bergsøe*: Opstilling. (419) *Gave*. *Viggo Kragh Hansen*: Det gule hus. (420) *Henri Rotschild*: Liggende kvinde. (423) *Seppo Mattinen*: Barmands kærlighed. (424) *Loui Michael*: Drengen og fuglen. (425) *Vilhelm Lundstrøm*: Nature morte. (426) *Vilhelm Bjerke Petersen*: Surrealistisk komposition. (427) *Edvard Weie*: Interiør. (428) *W. Zillen*: Bjerglandskab. (429) *W. Zillen*: Studie af en so. (430) *Jens Søndergaard*: Mennesker i en stue. (434) *Olaf Rude*: Spanierinde. (436)

Vilhelm Lundstrøm: *Nature morte* 1915? Sønderjyllands Kunstmuseum.
(Tonhalle-foto).

3) Grafik m. m.: *Ejler Bille*: Ornamentale billeder. 6 farvelit. (392) *Karl Åge Riget*: *Abracadabra*. (310–13) *Hedvig Malmstrøm*: 12 akvatinter. (405–16) Endv. blade af *Luise Wulff* (404), *Jørgen Brynjolf* (421–22), *Walter Kunau* (431) og *Rasmus Nellemann* (437–38).
Besøgstallet er som det for Tønder Museum.

S. Sch.

Kunstmuseet Holmen, Løgumkloster

Ved den årlige nyophængning af Olivia Holm-Møllers arbejder er der i denne sæson ophængt et portræt af afdøde fru Signe Holst Novrup – et portræt i stærke klare farver, som museet har fået foræret af boet efter fru Signe Holst Novrup. Af andre ikke tidligere viste arbejder kan nævnes »Hulelandsby« malt i 30rne, og desuden en del akvareller fra Olivia Holm-Møllers mange rejser samt nogle tegninger.

Udover de arbejder, der er udstillet på museet, er der udlånt 10 billeder til Grenå kommune, 4 til Løgumkloster rådhus og 5 er ophængt i Løgumkloster højskoles lokaler.

Udenfor den egentlige ferisesæson er der planlagt 2 særudstillinger: Johnny Haugaard, København viser i sidste halvdel af august en samling malerier og akvareller, og de 2 Ribe-malere, Erling Leick og Karsten Ramsing udstiller malerier i slutningen af september.

Disse særudstillinger optager kun de små stuer, således at Olivia Holm-Møllers billeder har kunnet ses hele året.

E. K.

**»Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler« på J. Michelsens gård
i Kolstrup**

Styrelsens årsmøde holdtes den 14. november 1974 i Kolstrup, hvor formanden, apoteker N. C. Michelsen, Sønderborg, aflagde beretning om årets forløb.

Heraf fremgik det, at det havde været et roligt arbejdsår med usvækket interesse fra publikums side. Desværre formåede man ikke at få etableret årets udstilling, til gengæld kunne arbejdet med registreringen intensiveres således, at nu 235 genstande er færdigbehandlede, her iblandt alt pottetøjet. Som en interessant detalje blev det oplyst, at jysk ordbog som følge af vort arbejde blev beriget med 2 nye ord: 1) jernsprøge og 2) ruffelbræt.

Regnskabet, der i bankdirektør B. Nielsens fravær blev forelagt og kommenteret af statsaut. revisor O. C. Thaysen, udviste et overskud på ca. 550 kr. Støttekredsen havde bidraget med o. 1300 kr. Beretning og regnskab godkendtes.

Til styrelsen genvalgtes landsarkivar P. K. Iversen og bankdirektør B. Nielsen, mens skomagermester T. Ravn nyvalgtes som revisor.

I det forløbne år har institutionen ikke modtaget eller erhvervet nye samleobjekter, men fra det aktuelle område kan berettes, at redaktør M. Kamphøven har udarbejdet en udførlig beskrivelse af gårdens historie til Sønderjysk Månedsskrift.

Som emne til en udstilling senere på året er påtænkt: Ølbrygning med den tids redskaber og urter, hvortil oplysninger m. v. gerne modtages.

N. C. M.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds

Den 22. maj 1975 holdtes et møde i Skrydstrup. Til indledning afvikledes den årlige generalforsamling med beretning og regnskab.

Til styrelsen genvalgtes Kresten Madsen og Anker Eriksen.

Hans P. Jensen, Agerskov, fortalte derefter om et fund i en parykæske.

Den indeholdt dagbøger, regnskabsbøger m. m., tilhørende slægten Riis, der ejede Enggaard i Stenderup ved Toftlund fra 1750–1938. Familiens medlemmer var store handelsmænd og pengeudlånere. Det blev en meget fængslende skildring af tiden, som denne slægt gennemlevede. Da kaffen var drukket, var det uundgåeligt, at Hans P. Jensen igen måtte på talerstolen. Mødet, der også havde til formål at skaffe nye medlemmer til Historisk Samfund, var desværre dårligt besøgt; der var 30 deltagere. Der har i år ikke været noget arkæologisk udgravning af betydning, så det næsten faste årlige besøg ved en udgravning har måttet udelades. Det kan dog nævnes, at der har været holdt 3–4 egnsvandring indendørs for lokale områder med god tilslutning.

Amtskredsens egnsvandring er planlagt til den 10. august i Haderslev.

K. H.

Åbenrå amtskreds

Lørdag den 5. april 1975, talte professor Olaf Olsen på landsarkivet om Sønderjyllands kirker i sammenligning med de kongerigske. I et suverænt og fængslende foredrag, ledsaget af gode lysbilleder, påviste han påvirksomheden både fra Ribe domkirke og især for Als vedkommende fra Fyn. I forbindelse med dette særdelelses velbesøgte møde var der et tillidsmandsmøde under ledelse af skoleinspektør Knud Kristensen, hvor man drøftede fremtidigt arbejde.

Tirsdag den 11. marts havde Varnæs birks borgerforening i forbindelse med Åbenrå amtskreds indkaldt til et møde, hvor lærer Ib Andersen fortalte om varnsinger til søs. Ved det påfølgende kaffebord var der lysbilleder fra Varnæs. Efter det velbesøgte møde blev der propageret for Historisk Samfund, og der var udstillet materiale.

Onsdag den 30. april havde man generalforsamling på Folkehjem. Der blev af formanden aflagt beretning og regnskab, og alle valg var genvalg. Pastor Urban Schrøder holdt foredrag om en af pastor Nielsens ungdomserindringer »Lich aue for æ pump«. Heri skildrede foredragsholderen husene og befolkningen på Storetorv omkring 1850. Der var lagt et stort forskningsarbejde i foredraget, og hus for hus med dets indbyggere blev levendegjort på den mest charmerende måde. Den store forsamling kvitterede med et stormende bifald.

Historisk Søndag, som denne gang skal være i Åbenrå amtskreds, finder sted den 3. august.

H. J.

Sønderborg amtskreds

Den 20. nov. 1974 holdtes et hjemstavns møde i Sundeved Forsamlingsgård med et omfattende program. Pastor Nielsen indledte med at redegøre for,

hvad hjemstavnsfølelse egentlig er. Skoleinspektør Chr. Jørgensen talte om sundevedboernes tilhørsforhold gennem tiderne.

Sognefoged Niels Thuesen fortalte om de gamle håndværkere i Ullerup sogn og viste lysbilleder, hvorefter lektor Peter Beck fortalte om hjemstavns minder fra drengeårene på Sundeved.

I samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved holdtes den 4. april 1975 møde på Teaterhotellet i Sønderborg med professor Olaf Olsen, Århus, som foredragsholder over emnet: Middelalderlige sønderjydske kirker, sammenlignet med kongerigske.

Lørdag den 7. juni holdtes møde og generalforsamling på Kegnæs. I kirken fortalte pastor Hans Madsen om kirken, og i færgekroen fortalte fhv. sognerådsformand Jens Bladt om Kegnæs gennem tiderne. De to foredragsholdere supplerede hinanden godt og tegnede tilsammen et interessant billede af udviklingen på Kegnæs.

Ved generalforsamlingen blev Olav Bonefeld genvalgt, og viceskoleinspektør Åge Rasmussen, Broager, blev nyvalgt.

Alle tre møder var godt besøgte.

O. B.

Tønder amtskreds

Den 5. oktober 1974 holdtes en ekskursion, der startede på Vongshøj, gik videre til Enderupskov aftægt, Ballumbjerg ved Arnun og til Helm Polde under kyndig ledelse af fhv. lærer R. P. Sørensen, Padborg.

Den 7. november viste han lysbilleder og fortalte om landnam i stenalderen på biblioteket i Bredebro, begge dage med ca. 20 deltagere.

Den 9. november samledes godt 20 medlemmer på landsarkivet i Åbenrå, hvor landsarkivar Peter Kr. Iversen orienterede og viste rundt.

Den 23. januar 1975 holdtes et møde på Tønderhus, hvor formanden for flyvehistorisk forening i Sønderborg John Waupell Christensen holdt et lysbilledforedrag om Zeppelinbasen i Tønder, dens bombing og korte levetid. Forhv. gasmester Joh. Røder, Tønder, der ledede gas- og brintanlægget ved basen, gav også oplysninger til de 60 deltagere.

Den 2. april holdtes årsmøde og generalforsamling på Tønderhus, hvor professor Olaf Olsen viste lysbilleder og fortalte om sønderjydske kirker m. m. Der var ca. 70 deltagere.

Ved generalforsamlingen ønskede advokat S. Oksen, Skærbæk, at træde tilbage, og værkkfører Bertel Steffensen, Skærbæk, nyvalgtes. Fru Mary Nicolaisen, Østerholm, St. Jyndeved, genvalgtes.

Lørdag den 21. juni holdtes en egnsvandring på Arrild-Agerskovvegnen under kyndig og interessant ledelse af sparekassedirektør H. P. Jensen, Agerskov. Der var ca. 25 deltagere.

De lokale historiske foreninger arbejder godt og nye er oprettet i Løgumkloster og Tinglev. I Bredebro er vi et par mand, der arbejder for »Lokal-Samling«. Der samledes 80 deltagere til et hjemstavns møde om udgravning-

gen på Galgemark, hvor der blev fundet skelettet af en henrettet. Undersøgelsen fortsætter under ledelse af lærer Lars Fredsted Kristensen, Bredebro.

De gamle bevandingsmøller i Ballum enge indviedes pinsedag. Fhv. lærer W. Leick arbejder trofast videre på den store opgave med fotografering af gamle huse og gårde, hvorfor han fortjener stor tak.

S. N.

Sydslesvigs amtskreds

Torsdag den 21. november 1974 blev der holdt efterårsmøde i Slesvig med stipendiat, cand. phil. Carsten Reinhardt Mogensen som taler. Emnet var »Det danske mindretal i naziårene«. Det er den opgave, Mogensen arbejder med på studieafdelingen ved det danske centralbibliotek i Flensborg. Foredraget blev en redegørelse for studierne af ovennævnte emne, og det lover godt med hensyn til de forventninger, med hvilke vi ser hen til den dag, arbejdet ligger færdig i tryk. Der fulgte en livlig debat, og det blev i alle måder en indholdsrig aften.

Onsdag den 14. maj 1975 holdtes der generalforsamling i Borgerforeningens lokaler i Flensborg med overbibliotekar Jørgen Hamre som mødeleder. Års- og kasseberetningerne blev godkendt. Antallet af styrelsesmedlemmerne blev forhøjet fra fem til syv. Dr. Johann Runge fra Flensborg og journalist Alex Herz fra Slesvig blev nyvalgt til styrelsen, medens dr. Ole Harck fra Egernførde ønskede at fratræde. Aftenen sluttede med, at medarbejder ved Flensborg Byarkiv Paul Philipsen fortalte om »Skibsfartens betydning for Flensborg by gennem tiderne«.

Fredag den 6. juni 1975 samledes vi til en sammenkomst på St. Knudsborg i Munketoft i Flensborg. St. Knudsgildets oldermænd, gymnasieoverlærer Ole Olesen, tog imod selskabet uden for skyttehuset denne smukke sommeraften og fortalte om gildets ejendomme. Da vi havde samlet os inde i gildesalen, lød der endnu et velkommen, og så fortalte både oldermænd og kansleren, gymnasielærer Preben Busck-Nielsen, om gildets fortid og nutid. Det blev et af de bedste arrangementer, vor afdeling har gennemført.

Sommerudflugten går til den gamle Ejderkanal den 17. august.

L. H. S.

Årsberetning og regnskab 1974-75

Ved *Peter Kr. Iversen* og *H. Lildholdt*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 11. maj 1975 på Skærbæk Landbohjem. Mødet begyndte kl. 14, og der var mødt ca. 110 medlemmer.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen bød velkommen, især til vort æresmedlem Morten Kamphövener og redegjorde for årsagen til, at årsmødet blev afholdt i Skærbæk og ikke i Christiansfeld, som meddelt ved sidste årsmøde. Til dirigent valgtes den tidligere formand for Haderslev amtskreds, sognepræst T. Holm, Vojens, som konstaterede, at årsmødet var lovligt indvarslet og gav ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Det har altid været rart ved årsmøderne at kunne meddele om fremskridt inden for foreningens mange og brogede aktiviteter. Når der for tiden er en vis stilstand inden for enkelte sider af virksomheden, så bør dette dog ikke give anledning til den helt store pessimisme, men nok til eftertanke om, hvordan der på ny kan bringes mere liv og skaffes flere positive resultater. En af de ting, der rammer de historiske foreninger hårdest i disse år, er de næsten eksploderende trykkepriser, som vanskeliggør en rimelig budgetlægning for de enkelte publikationer, og som jo også sidste år medførte 50 % forhøjelse af medlemskontingentet – fra 20 til 30 kr. Denne forhøjelse af kontingentet medførte, som det senere vil fremgå af regnskabet, en anselig stigning på kontingentkontoen, men samtidig har vi beklageligvis måttet konstatere, at en del af medlemmerne sagde fra, enten ved direkte udmeldelse eller ved at gå over til restanternes passive tilværelse. Da de sidste rykkerskrivelser til restanterne er udsendt omkring 1. april, terminen for regnskabsårets afslutning, fremgår det ikke af regnskabet, hvor mange medlemmer vi har i øjeblikket, men den sædvanlige opgørelse til efteråret vil nok afsløre et medlemstab på ca. 150, altså en reduktion til et sted mellem 2650 og 2700. Vi har dog i den sidste tid mærket en ny tilgang, og måske tegner billedet sig ikke slet så mørkt til næste år. Vi kan jo da endnu trøste os med, at Historisk Samfund for Sønderjylland stadig er landets

største amtshistoriske forening. Men vi må ikke hvile på svundne tiders laurbær. Vor nye energiske sekretær, skoleinspektør Knud Kristensen, har på forskellig måde søgt at aktivere tillidsmandsinstitutionen. Der er bl. a. afholdt møder på amtsbasis, hvor vort nye styrelsesmedlem sparekassedirektør H. P. Jensen har medvirket, og dette arbejde er så småt begyndt at bære frugt.

Sønderjyske Årbøger, hvis redaktion nu består af rektor Knud Fanø, lektor, dr. phil. Gottlieb Japsen og arkivar Dorrit Andersen, kunne 1974 udsendes i sædvanligt omfang med et indhold, der vel nok spredte sig over et større spektrum end normalt, og som netop derved også skulle kunne henvende sig til et bredere publikum. Selv om redaktionen meddeler, at den er inddækket med artikelstof til 1975-årbogen, modtager den dog gerne større og mindre – og forhåbentlig gode – manuskripter til de kommende årgange. Ved omtalen af Sønderjyske Årbøger må der dog udstødes et lille hjertesuk, idet det på grund af prisernes himmelflugt nok bliver nødvendigt i år at reducere sidetallet noget. En yderligere forhøjelse af medlemskontingentet frister ikke lige i øjeblikket. Der er af nuværende lektor Viggo Petersen i Sønderborg i sin tid udarbejdet et meget omfattende register for Sønderjyske Årbøger 1889–1940. For tiden 1941–50 udarbejdede H. Lausten-Thomsen en indholdsfortegnelse. Siden har der med års mellemrum været arbejdet med fortsættelsen af Viggo Petersens register. Men bestræbelserne er hidtil løbet ud i sandet. Redaktionen og styrelsen er derfor enige om, at der nu udgives en indholdsfortegnelse for tiden efter 1940, og udarbejdelsen af denne er overladt til overbibliotekar Kragh Nielsen, Rødding.

Sønderjysk Månedsskrift er i jubilæumsåret 1974 udkommet med et sidetal på 450 og indeholder ca. 75 større og mindre artikler fra alle sider af landsdelens historie, ligesom der også gennem grænselandsdagsbogen og i artikler behandles dagsaktuelle emner. Af stor værdi for Sønderjysk Månedsskrift har det været, at den sønderjyske museumsårbog har kunnet bringes som et dobbelthæfte. Indirekte har det også været en styrkelse at tidsskriftets økonomi, og der skal ved denne lejlighed lyde en varm tak til de sønderjyske museumsmyndigheder, fordi de så storsindet har villet gå ind på denne ordning. Også i år har Sønderjysk Månedsskrift kunnet bringe museumsårbogen som et dobbelthæfte på ikke mindre end 132 sider. Sønderjysk Månedsskrifts abonnenttal har også i år vist en lille stigning, således at det nu er 1522, heri inkluderet de 100 abonnementer, som Sønderjysk Skoleforening sender til Sydslesvig. Det væld af artikler, som er udkommet i Sønderjysk Månedsskrift, er det ikke altid lige let at finde frem til, og der er derfor nu udarbejdet en indholdsfortegnelse over de sidste 30 årgange af overbibliotekar Kragh Nielsen, Rødding. På grund af en noget anspændt likviditet i vinter- og forårsmånederne bliver manuskriptet imidlertid først nu indleveret til trykkeriet, og sønderjyske lokalhistorikere kan derfor inden alt for længe få et vigtigt hjælpemiddel i hænde. Sønderjysk Månedsskrifts 50 års jubilæum markeredes ved en lille sammenkomst på

Folkehjem, hvor foruden redaktion og styrelse deltog to af Claus Eskildsens døtre og bogtrykker Børge Laursen. Der blev nedlagt signerede kranser på de to første redaktørers Claus Eskildsens og H. Lausten-Thomsens grave. Til jubilæet modtog Sønderjysk Månedsskrift gode gaver fra Grønseforeningen og Th. Laursens Bogtrykkeri.

Med hensyn til Skriftrækken – kan med tilfredshed og lettelse fra redaktionens side konstateres, at Åbenrå Bys Historie's 3. bind langt om længe har kunnet udsendes. Af 1. bind er der nu kun nogle få eksemplarer indbundet i skind tilbage, og om kort tid vil vi derfor beklageligvis ikke kunne levere hele sæt af denne byhistorie. Endnu har foreningen underskud på denne udgivelse, men dette kan forhåbentlig dækkes ved salg af restoplaget.

Peter Becks bog: Ung mand fra Sundeved, en fortsættelse af Dansk dreng i Sundeved, som blev så vel modtaget af medlemmerne, er knap nok færdig fra trykkeri og bogbinder. Vi håber på en lignende salgssucces med denne nye bog, som også indeholder værdifulde bidrag til belysningen af den sundevedske folkekultur.

Manuskriptet til bogen om sønderjyske historikere 1864–1970 er nu ved at være i hus, og dette værk vil være udsendt inden næste årsmøde.

Den meget flittige skolehistoriker, fhv. stadsskoleinspektør L. S. Ravn, har udarbejdet biografier over nordslesvigske skolelærere i 1800-tallet, et stort værk, der bliver en slags pendant til Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten. Da erfaringen jo imidlertid har vist, at der ikke er det helt store publikum for bøger af denne art, er det besluttet at duplikere værket, der nok vil fylde to bind. I den anledning er der anskaffet en speciel elskrivemaskine, der gør det muligt at holde margin også til højre. Assistent Erland Møller skriver de mange stencils, og der er til udgivelsen modtaget tilskud fra Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

Vi har endvidere nogle større manuskripter liggende, hvis udgivelse redaktionen enten ikke har taget stilling til eller endnu ikke har kunnet skaffe det økonomiske grundlag for.

Nu, da professor Troels Fink er »gået på aftægt«, håber vi meget, at det vil lykkes inden for det næste par år at få den sydslesvigske billedbog omhandlende tiden efter 1920 klar. Vi har, som det fremgår af regnskabet, en ikke ubetydelig sum stående til denne udgivelse. Og når dette bind er fra hånden, skulle vi gerne i lag med tiden 1864 til 1920, således at vi i alt har et billedværk på fire bind omfattende hele Sønderjyllands historie.

Fra Historiske Samlinger for Sønderjyllands virksomhed kan meddeles, at billedsamlingen er blevet meget forøget derved, at Åbenrå byhistoriske Forenings billedarkiv omfattende ca. 10.000 billeder og det likviderede dagblad Sønderjydens billedarkiv omfattende 3500 stk. er indlemmet i samlingen. Herudover er der endvidere afleveret 925 stk. billeder, bl. a. mange af professor Troels Fink og fru direktør H. Müller-Kristiansen, Sønderborg. Fru Vibeke Gribsvad har fået fru Xenia Schaumburg som medhjælper ved registreringen og ordningen af billederne. Der vil nok gå et stykke tid, inden

de mange billeder er registreret. Fru Gribsvad har endvidere til en filmsforevisningsaften arrangeret en udstilling af gamle Åbenrå-fotograferes billeder fra før århundredskiftet. Nu, da fotograferingen af gamle bygninger i Tønder amt stort set er afsluttet, er mulighederne for lignende fotografering i andre egne af landsdelen ved at blive undersøgt. En student har registreret og afspillet en betydelig del af samlingen af lydbånd, der i det forløbne år i øvrigt kun har haft en beskedent tilvækst. Registreringen af båndsamlingen vil blive fortsat.

Egnsvandringen den 7. september gik til Koldinghus og ad smukke veje til herregården Rosenvold, Jelling og Vejle ådal. Deltagerantallet var oprindelig fastsat til 135, men tilslutningen blev så overvældende, at der måtte indsættes ekstra busser for at skaffe plads til over 200 deltagere. Næstformanden Chr. Stenz bistod med tilrettelæggelsen, og ledere i øvrigt var fru Inger Bjørn Svensson og sekretæren. Som foredragsholder medvirkede inspektør ved Nationalmuseet Thorkild Ramskou, og lensgrevinde L. Rantzau, Rosenvold, viste stor hjælpsomhed og gæstfrihed.

Den planlagte foredragsturné med professor, dr. phil. Olaf Olsen, Århus, kunne først gennemføres efter den 1. april, og omtalen heraf hører derfor hjemme i næste årsberetning.

Fra Amtskredsens virke kan videre nævnes, at den såkaldte historiske søndag i 1974 var arrangeret af den sydslesvigske amtskreds i Sydtønder amt, hvor en række historisk interessante steder og institutioner blev besøgt under kyndig vejledning. Trods øsende regnvejr deltog ca. 200 i arrangementet. I amtskredsene har der i øvrigt været afholdt 8 møder og 7 udflugter eller aftenvandring med et samlet deltagertal på ca. 990, hvilket er lidt mindre end sidste år, men også her spiller 1. april som skeldato en rolle, idet amtskredsens generalforsamlinger afholdes snart før, snart efter denne dato, og hertil kommer, som nævnt, professor Olaf Olsens foredragsturné, som ved tre møder efter 1. april samlede mange deltagere. Alt i alt kan vi være særdeles godt tilfreds med tilslutningen til arrangementerne ude omkring i amtskredsene, og jeg vil gerne takke amtsudvalgene, især formænd og sekretærer for veludført arbejde.

Og denne min tak vil jeg udvide til også at omfatte kolleger og medarbejdere inden for styrelse og forretningsudvalg og redaktioner. Der har været et godt og gnidningsløst samarbejde. Mange tillidsmænd har ofret megen tid på at varetage vore interesser og skabe tilslutning til vore arrangementer, og til vore lønnede og ulønnede medarbejdere i kontorer og arbejdsrum på landsarkivet skal der ligeledes lyde en tak ved en lejlighed som denne, da status gøres op. Sluttelig vil jeg som sædvanlig gerne takke for den økonomiske hjælp, foreningen har modtaget i det forløbne år. Vi takker stat og amtskommune for støtte til foreningens arbejde i almindelighed, Åbenrå byråd for støtte til udgivelsen af Åbenrå Bys Historie, Dansk Kultursamfund for tilskud til udgivelse af Sønderjysk Månedsskrift og Peter Becks erindringer samt Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse for et godt beløb til udgivelse af L. S. Ravns lærerbiografier. Vi har mod-

taget støtte fra mange sider, en støtte, som vi er meget taknemmelige for, men som vi heller slet ikke kan undvære, såfremt arbejdet skal videreføres i samme omfang som hidtil.

Der lød måske nok indledningsvis i denne beretning lidt pessimistiske toner. Vi har dog før i en økonomisk trang tid været i tilbagegang; men der er for mig ingen tvivl om, at den historiske interesse i denne landsdel er så stor og levende, at der også for denne forening snart igen kan berettes om fremgang. Et vidnesbyrd om denne historiske interesse er de mange lokale foreninger og samlinger, som er dukket frem i de senere år. Det er en udvikling, som vi fra Historisk Samfunds side hilser med stor tilfredshed, og som er med til at bestyrke forvisningen om, at vor forenings stagnation kun er af midlertidig art.

Efter formandens beretning aflagde kassereren, bankdirektør H. Lildholdt det reviderede regnskab (jvf. omstændene), og såvel formandens beretning som regnskabet godkendtes af årsmødet. I forbindelse med regnskabsaflæggelsen redegjorde formanden for anvendelsen af de båndlagte beløb, som tilsammen udgjorde kassebeholdningen.

På valg var Chr. Stenz, Dorrit Andersen, Hans-Iver Toft og G. Japsen, som alle genvalgtes. I stedet for Sig. Schoubye, som var udtrådt af styrelsen, nyvalgtes skoleinspektør S. N. Christensen, Ravsted.

Under eventuelt meddelte formanden, at næste årsmøde ville blive afholdt søndag den 9. maj 1976 i Christiansfeld. Desuden redegjorde formanden for planerne for egnsvandringen, som vil finde sted den 6. september 1975 og kommer til at gå til Sild.

Da ingen flere ønskede ordet, sluttede dirigenten årsmødet.

Efter kaffebordet holdt universitetslektor, dr. phil. G. Japsen et meget interessant og oplysende foredrag om pastor Jacobsen, Skærbæk, og hans mange foretagender.

Regnskab for året 1. april 1974 til 31. marts 1975

Indtægter:

Beholdning pr. 1.4.74	236.962,10
Medlemsbidrag	76.101,50
Salg af skrifter	72.715,53
Sønderjysk Månedsskrift:	
abonnements, annoncer	56.528,24
tilskud	26.714,40
Andre tilskud	67.002,99
Renter	24.585,47
Moms	1.687,44
Egnsvandring	1.175,80

Kr. 563.473,47

Udgifter:

Sønderjyske Årbøger	75.999,44
Skrifter	89.905,05
Sønderjysk Månedsskrift .	79.583,61
Kontorhold	6.790,37
Lønninger	38.765,40
Møder o. l.	4.915,62
Repræsentation	6.962,80
Amtskredsene	4.350,00
Kontingent SLF	2.826,00
Forsikringer o. l.	1.882,20
Porto o. l.	2.499,62
Diverse	3.644,87
Beholdning pr. 31.3.75 ..	245.348,49

Kr. 563.473,47

Status pr. 1. april 1975

Aktiver:

Beholdning	245.348,49
Udestående for salg	8.044,00

Kr. 253.392,49

Passiver:

Ingrid-Fondet f. Sdj.	35.649,67
Henlagt til:	
L. S. Ravn: lærere	5.000,00
Sønderjylland. Historisk	
Billedbog 2 og 4	128.722,50
Sønderjyske historikere .	27.223,60
Lektor Beck 2	14.000,00
Egnsvandringfond	5.669,49
Skyldig moms	1.687,44
Overførsel til næste år ..	35.439,79

Kr. 253.392,49

Åbenrå, den 15. april 1975.

H. Lildholdt

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse med bilag, giro- og bankkonti.

Åbenrå, den 3. maj 1975.

Sv. Lyck

C. O. Henningsen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1974 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Pr. 15. august 1975 udgør medlemstallet 2602, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	171	Åbenrå by	250
Haderslev amt	307	Åbenrå amt	276
Sønderborg by	84	Sydslesvig	175
Sønderborg amt	169	Øvrige Danmark	486
Tønder by	129	Udlandet	35
Tønder amt	246		

Afgang ved død

Adolphsen, L. Barsøe, seminarielægtør, Tønder	Friis, Jørgen, sognefoged, Fjelstrup
Andreasen, A. R., købmand, Kerteminde	Hansen, Gustav, Kerteminde
Andreasen, E., apoteker, Børkop	Hansen, Johs. J., købmand, Ellehus
Andresen, A., dyrlæge, Åbenrå	Hansen, Margrethe, kontorist, Åbenrå
Andresen, Jørn, inspektør, Rinkenæs	Henrichsen, I. M. H., lektor, Tønder
Bertelsen, Jørgen, toldinspektør, Frederikshavn	Iversen, Hans, gårdejer, Dalager
Bojsen, Thomas, købmand, Branderup	Jacobsen, J. F., britisk konsul, Åbenrå
Carstens, Karen M., lektor, Kolding	Jessen, Heinrich, gårdejer, Nybøl
Christensen, C. M., lektor, Sønderborg	Johannsen, Hans, aftægtsmand, Frøsløvmark
Christensen, Frederik, fhv. skole- konsulent, Åbenrå	Jørgensen, K. A., amtsvejinspektør, Haderslev
Clausen, Claus, Havnbjerg	Kjems, Niels, vandelærer, Harreslev
Detlefsen, H., pastor, Sommersted	Knudsen, O., købmand, Padborg
Demuth, Mette, fru, Åbenrå	Korse, August, forretningsfører, Broager
Eskildsen, Hans, overlærer, Sæd	Kuhrt, Karl, bogtrykker, Gråsten
Frank, Peter, gårdejer, Åbenrå	Lund, Jørgen, købmand, Genner
Maegaard, Inger, børnehaveder, Åbenrå	Madsen, Maria, forstander, København
Meilbye, Carl, København	Nicolaisen, J., sognepræst, Kgs. Tisted
Nielsen, Laurits, gårdejer, Buskmose	Nørr, Jens, landmand, Købingsmark
	Olsen, Jens, skræddermester, Åbenrå

Outzen, S., Bredebro
 Petersen, A., overassistent, Tønder
 Petersen, K. Fraugde, stationsmester,
 Kølvrå
 Paulsen, Paul P., Herlev

Rode, C. C., guldsmed, Åbenrå
 Skodborg, Christian, arkitekt, Tønder
 Styrk, Anders, gårdejer, Borg Mark
 Svendsen, Kr., pastor emer., Rødding
 Vejen, Marianne, overlærer, Esbjerg

Tilgangsliste

Agertoft, Poul G., Brabrand
 Agertoft, Svend, gårdejer, Varnæs
 Amstrup, R., fuldmægtig, cand. scient.
 pol., Skærbæk
 Andersen, Johs. Just, førstelærer,
 Fjelstrup
 Andersen, Kirsten Rahbek, Tønder
 Andersen, P. A. V., togfører, Padborg
 Autzen, B., Magstrup
 Bade, Gertrud, journalist, Harreslev
 Baumgarten, Edith, lærer, Flensborg
 Beuke, Hans-Peter, Odense
 Bladt, H. P., radiotekniker, Bovrup
 Bojesen, Elisabeth, fru, Åbenrå
 Bossen, Jane, bibliotekar, cand. mag.,
 Flensborg
 Boysen, Alfred, sekretær, Risum
 Brinkmann, Peter, lærer, Slesvig
 Brodersen, Sven, stud. mag., Brabrand
 Buch-Larsen, M., ingeniør, Sønderborg
 Callesen, Anna Jaquet, overlærer,
 Hvidovre
 Callesen, Ingward, arkitekt, Åbenrå
 Carlsen, F. G., skolebibliotekar,
 Skrydstrup
 Christensen, Chr. Ernst, gårdejer,
 Asserballe
 Christensen, Erik Peter, overtoldass.,
 Kastrup
 Christensens boghandel A/S, Georg,
 Næstved
 Christensen, Helge Slot, stud. mag.,
 Århus
 Christoph, M., fru, Åbenrå
 Clausen, Jes Chr., Varnæs
 Clausen, Mads, Holm
 Clausen, Ruth, fru, Veerst
 Clausen, Stinne, Sdr. Hygum
 Damkjær, Ruth, fru, Fjelstrup
 Danmarks Biblioteksskole, København
 Duus, Harald, ingeniør, Nordborg
 Elklit, Jørgen, lektor, Viby J.

Emborg, Elisabeth, fysioterapeut,
 Rinkenæs
 Engraf, Lars Zeuthen, lærer,
 Mjøl's Mark
 Fredningsplanudvalget, Åbenrå
 Friedrichsen, Adolf, Rørkær
 From, Johan, øjenlæge, Kolding
 Gabs, A., Tønder
 Gammelgaard, Henning, Rosendal/
 Husum
 Gerckens, Peter, lærer, Husum
 Gether, Knud, major, Holckenhavn
 Grauslund, Gudrun, sekretær,
 Brabrand
 Gregersen, Kr., politiassessor, Tønder
 Hansen jun., C., kornhandler, Åbenrå
 Hansen, Meta Kragh, Nybøl
 Have, J. P. Junggren, havearkitekt,
 Spramshuse
 Hede, Ebba, fru, Højbjerg
 Helming, Frieda, fhv. konsulent,
 Flensborg
 Helms, Christian, kontrolassistent,
 Bovlund
 Hemmingsen, Mogens, forstander,
 Danebod Højskole
 Herz, Alex, redaktør, Slesvig
 Hjalting, Peter, politiassistent, Åbenrå
 Holm, Peter, lærer, Bolderslev
 Hviid, Povl, reg. revisor, Åbenrå
 Høje-Tåstrup kommunes biblioteker,
 Tåstrup
 Institut for naveforskning,
 København
 Iversen, Thomas, møbelhandler,
 Åbenrå
 Jacobsen, Ellen Rossen, frk., Årsløv
 Jakobsen, Lone Anker, adjunkt,
 Flensborg
 Jensen, Erik, lærer, Riddorf
 Jensen, Flemming Vendelboe, lærer,
 Snurom

- Jensen, Hans, gårdejer, Årslev
 Jensen, O. Lund, automobilforhandler,
 Gram
 Jespen, Hans, gårdejer, Rørkær
 Jessen, Bent Holsteen, gårdejer,
 Brunde
 Jessen, Caroline Voldborg, fru,
 Røllum
 Jessen, Fr., pastor emer., Kruså
 Jessen, Rita, fru, Kirke-Hørup
 Johansen, Svend, gårdejer,
 Bovrup Mark
 Jørgensen, H. C., lærer, Holbøl
 Jørgensen, Karen Margrethe,
 familievejleder, Hundslev
 Kock, Bjarne Chr., bankdirektør,
 Tønder
 Kristensen, Knud, skoleinspektør,
 Stubbæk
 Kruse-Blinkenberg, Torben,
 retsassessor, Åbenrå
 Kühl, Kæthe, lærerstuderende,
 Tønder
 Kaatmann, Christian B., stud. mag.,
 København
 Larsen, Gerd, Åbenrå
 Larsen, Jørgen, stud. mag.,
 Blømmenslyst
 Lorenzen, Rikke, fodplejerske,
 Haderslev
 Lund, Johs. J., dyrlæge, Spjald
 Madsen, Buus, Mundelstrup
 Madsen, Mathias, repræsentant,
 Sønderborg
 Mathiesen, Else, fru, Tønder
 Mattesen, Marie, fru, Tønder
 Matthiesen, Karl, Tråsbøl
 Mogensen, Carsten Reinhardt,
 cand. phil., Flensborg
 Mørup, Hans, købmand, Haderslev
 Mørup, Nils Albert, sekretariatschef,
 Løjt Kirkeby
 Mørup, Svend, H. A., København
 Nielsen, Anne Marie Hedemann, fru,
 Naltang
 Nielsen, Erika, beregner, Farum
 Nielsen, Jens Verner, lærer,
 Høruphav
 Olsen, Niels, Tønder
 Ottesen, O., Tinningsted
 Overmark, R., Stevning
 Pedersen, Bo Boisen, lærer, Åbenrå
 Pedersen, N. M., reg. revisor,
 København
 Petersen, Andreas, gårdejer, Travsted
 Petersen, Chr., værkfører, Åbenrå
 Petersen, Gunda, frk., Gram
 Petersen, Karl Chr., arkitekt, Åbenrå
 Petersen, Louise, frk., Gram
 Petersen, Peter Madsen, arkitekt,
 Genner
 Pinholt, Erik, lærer, Haderslev
 Posselt, Christine, sygeplejerske,
 Tønder
 Rasmussen, Dagny, fru, Rødekro
 Rasmussen, Esther Winther, fru,
 Tønder
 Rasmussen, Jens, lærer, Løjt Kirkeby
 Rasmussen, Peter, uddeler, Nybøl
 Rasmussen, Rasmus, gårdejer, Bovrup
 Rasmussen, Svend, assistent, Virum
 Reitzels boghandel A/S, C. A.,
 København
 Rosenow, Erhard, Åbenrå
 Rudolph, Willy, København
 Schmidt, Jens Chr., salgschef, Åbenrå
 Schmidt, Søren Hansen, købmand,
 Randerup
 Schoemmel, Roy, lærer, Egernsund
 Schwarze, Helmut, lærer, Flensborg
 Seirberg, Flemming, Bellinge
 Skonberg, John, Tåstrup
 Smits, Gerardus, lærerstuderende,
 Haderslev
 Steenholdt, Erik, direktør, Tønder
 Sørensen, Dagmar Marie, Haderslev
 Thomsen, Anne-Marie, lektor,
 Flensborg
 Thomsen, K., ingeniør, Bagsværd
 Thorsmark, Valdemar, urmager,
 Åbenrå
 Tingsgård, Niels, lektor, Brønshøj
 Top, Inger, lærer, Toftlund
 Tralau, Hans, docent, fil. dr.,
 Djursholm, Sverige
 Vosgerau, Helge, forstander, Åbenrå
 Wolfsberg, Meta, Tønder
 Ægidius, Karl Emil, København F
 Ålborg Universitetsbibliotek, Ålborg

